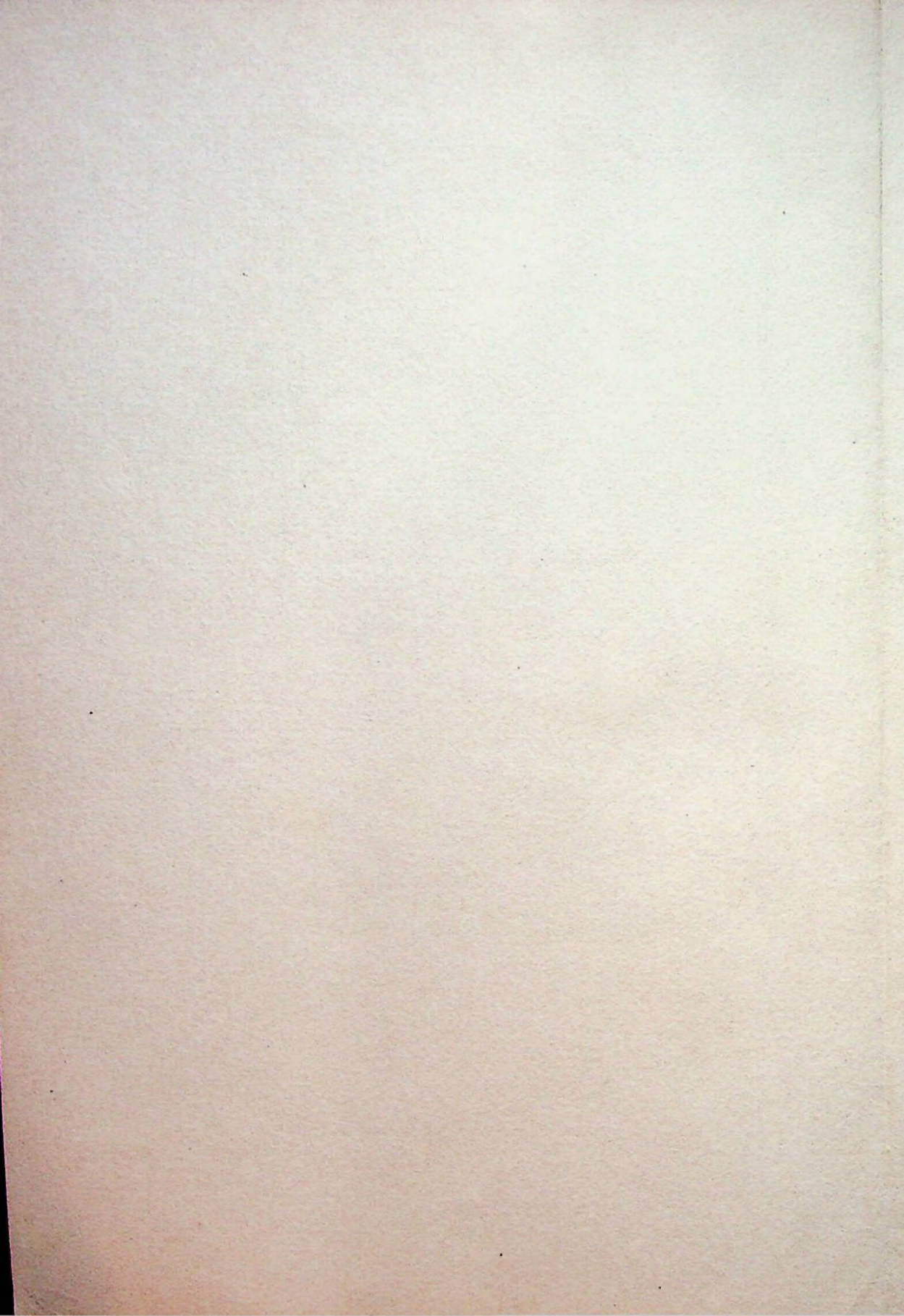

अस्तावलीयम्

प्रणेता सम्पादकश्च
आचार्यश्रीगोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी

LAGHU-GRANTHAMĀLĀ

[Vol. 48]

ASTĀCALĪYAM

By

ĀCĀRYA ŚRĪGOVINDACANDRA PĀṆDEYA

Ex-Professor & Head,

Department of Ancient Indian History & Culture,
Gorakhpur, Rajasthan, Allahabad Universities

Ex-Vice-Chancellor

Rajasthan & Allahabad-Universities

VARANASI

1991

**Research Publication Supervisor—
Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi.**

**Published by—
Dr. Harish Chandra Mani Tripathi
Publication Officer,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.**

**Available at—
Sales Department,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.**

First Edition—500 copies

Price—Rs. 20.00

**Printed at—
Ratna Printing Works
B 21/42 A, Kamachha,
Varanasi-221,010.**

लघु-ग्रन्थमाला

[४८]

अस्ताचलीयम्

प्रणेता

आचार्यश्रीगोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

आचार्यचरः,

प्राचीनभारतोयेतिहास-संस्कृतिविभागस्य
गोरखपुर-राजस्थान-प्रयागविश्वविद्यालयानाम्

कुलपतिचरश्च,

राजस्थान-प्रयागविश्वविद्यालययोः

वाराणस्याम्

२०४८ तमे वैक्रमाब्दे

१९१३ तमे शकाब्दे

१९९१ तमे ख्रिस्ताब्दे

अनुसन्धानप्रकाशनपर्यवेक्षकः—

निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी ।

प्रकाशकः—

डॉ० हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठी
प्रकाशनाधिकारी,
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी-२२१ ००२.

प्राप्तिस्थानम्—

विक्रय-विभागः,
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी-२२१ ००२.

प्रथमं संस्करणम्, ५०० प्रतिरूपाणि
मूल्यम्—२० = ०० रूप्यकाणि

मुद्रकः—

रत्ना प्रिंटिंग वर्क्स
बो २१/४२ ए, कमच्छा,
वाराणसी-२२१ ०१०.

समर्पणम्

कीर्तिशेषाः क्षेत्रेशचन्द्रचट्टोपाध्यायमहोदयाः

सत्यार्जवस्तपस्तेजोविद्याधवलकान्तये । अभयाय स्वभावेन प्राप्ताय चाभयं पदम् ॥

गुरवे कीर्तिशेषाय श्रीमत्क्षेत्रेशशर्मणे । चट्टोपाध्यायवंश्याय कृतिमेतां समर्पये ॥

प्ररोचना

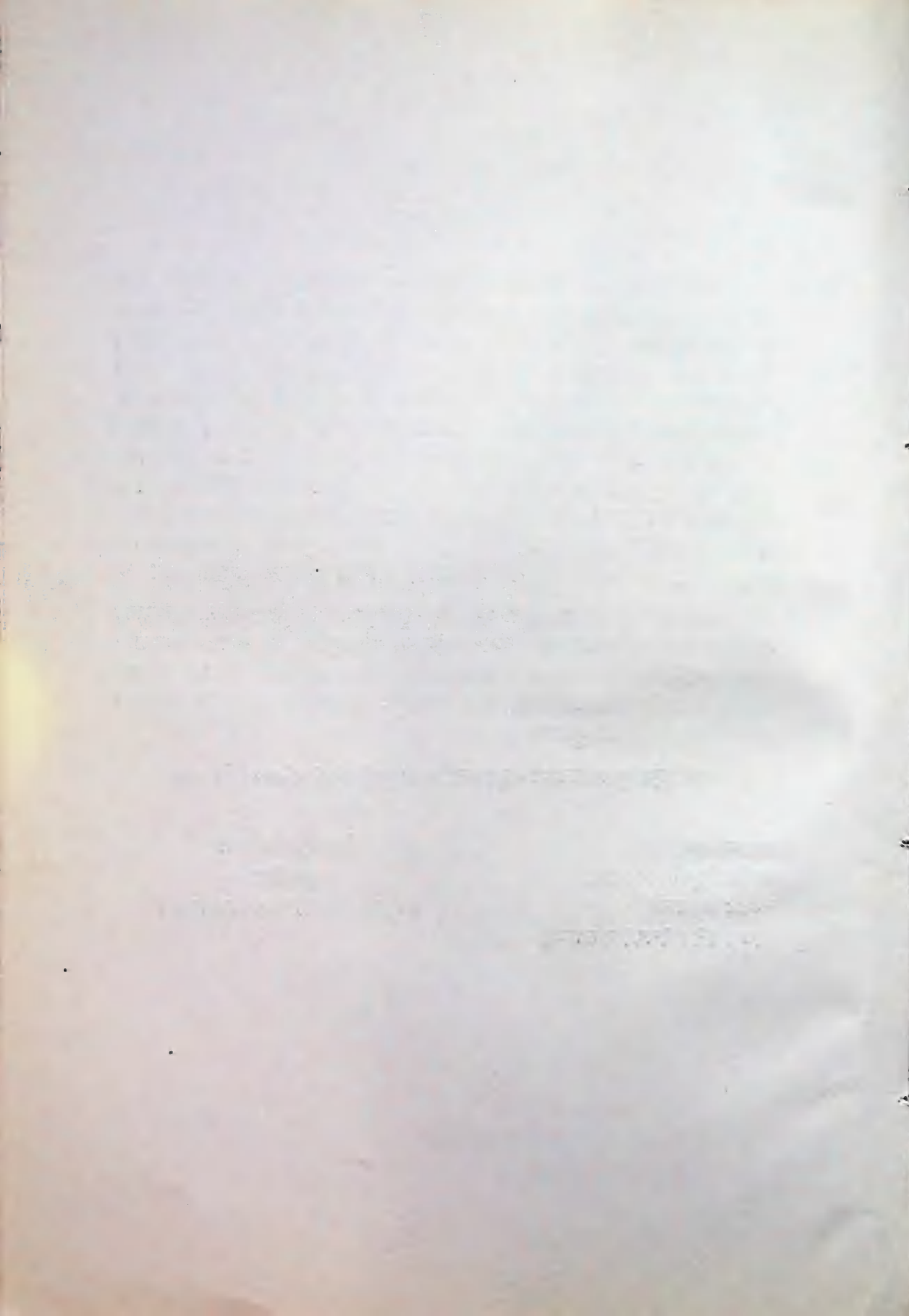
वेदेषु 'अस्तम्' इति पदं गृहस्य वाचकम् । भगवतः सूर्यस्य 'अस्तम्' गमनं गृहं प्रति प्रत्यावर्तनमेव, स्वरूपे समवस्थितिर्वा । मित्रवर्याणां श्रीमतां गोविन्दचन्द्र-पाण्डेयमहोदयानाम् 'अस्ताचलीयम्' इति मुक्तककलापे नाम्नि स्वविरचितानि पद्यानि पाश्चात्यमहाकवीनां मुक्तककृतीनां काव्यान्तराणि च ग्रथितानि । तानि स्वरूपावस्थाप्रत्यायकान्येव । बन्धुवर्याः पाण्डेयमहोदया बहोःकालात् संस्कृतभाषया छात्रावस्थात एव कुतूहलवशात् काव्यरचनायां प्रवृत्ताः । क्रमेण कुतूहलमिदं व्यसनायितम् । अत एव तेषां कृतिः सहजा, मनोरमा च दरीदृश्यते । एकतः प्रस्तुतसङ्ग्रहो-पात्तेषु मुक्तकेषु संस्कृतगिरो लयसम्पन्नता, बन्धसौष्ठवञ्च प्राचां कौशलमनुहरति, अपरतश्च वर्ण्यविषयाणां चयने, बिम्बोद्भावे, चित्तदशानां च प्रकाशने नव्यानां सरणिं ह्येपयति । एवमयं मुक्तककलापो नवं नवं जायमाना पुराणी पुरन्धिरूपेव मन आह्लादयति, चेतो विकचयति, धियं धवलयति, आत्मनः प्रसादमधिगमयति च ।

काव्यान्तरेषु मूलरचनाया एव स्वारस्यमनुभूयते । मूलरचनानां परिवेशस्य यथोचितं स्थानान्तरणमपि एवं विरचितं यत् सन्धिरेव दृश्यते, न संहिताः पदार्थाः । पद्येषु छन्दोवैविध्यम्, विच्छित्तिवैविध्यञ्च दृश्यते । कचिदस्य काव्यस्य वैभवः महाकवि भवभूति प्रत्यभिज्ञापयति, कचिन्माधकवेः पदविन्यासं स्मारयति, कचिच्च अमरुकनिबन्धरीतिं परिस्फुरयति ।

मन्ये, एष मुक्तककलापः सहृदयानां मनस आसेचनकं भविष्यतीति शम् ।

वाराणस्याम्
मार्गशीर्षशुक्लैकादश्याम्,
२०४८ वैक्रमाब्दे
(१७ । १२ । १९९१ ख्रैस्ताब्दे)

विद्यानिवासमिश्रः
कुलपतिः,
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य

प्रास्ताविकम्

आङ्ग्लकाव्यस्य पाश्चात्यसाहित्ये परमोत्कर्षं इति नास्त्येव विवादविषयः । तत्काव्यपारावारस्य कोऽपि लावण्यावभासो गीर्वाणगिरा कथमपि व्यञ्जनीय इति स्थितो मे चिरन्तनो मनोऽभिलाषः । दुस्सम्पादत्वं च तस्य न ममाविदितम् । प्रथमतस्तु सुकाव्यं शब्दपरिवृत्तिमेव न सहते । पुनश्च दुरवगाहमन्तरं देशकालप्रकृतीनां संस्कृताङ्ग्लभाषयोस्तन्निबन्धनं च अन्तरं तदीयवाङ्मये वचोभङ्गीनां चिन्तनभावनादिमार्गाणां सहृदयत्वसंस्काराणां काव्यशास्त्रविचारसरणीनां छन्दोरचनानां च । तथाप्यनेकैराङ्ग्लदेशीयैर्भारतीयैश्च पण्डितैः संस्कृतवाङ्मयस्य शास्त्रीयग्रन्थानामाङ्ग्लगिरा अनुवादो व्यधायि काव्यानां च अभिधेयार्थव्याख्यानपरः । कैश्चित् पण्डितैः पाश्चात्यभाषानिवृद्धान्यपि कतिपयानि काव्यानि गीर्वाणगिरानूदितानि । विरल एव त्वेतादृशः प्रयासः । साफल्यमप्यत्र दुरवापम् । यावता काव्यसौष्ठवं शब्दमात्रनिष्ठं तदनुवादोऽशक्य एव, यावता त्वर्थनिष्ठं तावता तदनुवादसहम् । अर्थोऽपि देशकालनियतलोकप्रसिद्धश्चेद् देशकालान्तरे दुर्वोध एव स्यात् । यस्तु व्यङ्ग्यो भावार्थस्तस्यैव मानवहृदयनिश्चितं सनातनं सार्वभौमत्वम् । तद्व्यञ्जकत्वेन कल्पिता विभावविम्बा एव उपमानाद्यलङ्कृता मुख्यत्वेन अनुवादविषयतां भजन्ति । अनुवादे तादृशविम्बानां भाषान्तरसंस्कारीचित्येन समर्थतया च योजनं मूलभावसाक्षात्कारपुरस्सरं शब्दार्थोपस्थापननिपुणां प्रतिभामपेक्षते । एवं च महाकवीनां देशकालाम्लानयशोमुकुटानां काव्यनिगूढभावानुवादोऽसाध्यप्राय एव मादृशस्याल्पधियो जनस्य । तथापि तत्काव्यमहिम्ना गीर्वाणगिरश्च गौरवेण समाकृष्टो वाग्देवतार्चनकुसुमायमानानोमानि पद्यानि रचयितुं प्रवृत्तः स्वाधिकारमनवेक्ष्य किरातमिव विडम्बयन् क्षन्तव्योऽस्मि सद्भिः । अस्ताचलीयाशाभवानां बहूनां कवीनामत्रच्छाया इत्यस्ताचलीयकविच्छायमिति संज्ञितोऽयं संग्रहः ।

सुहृद्वर्याः श्रीमद्विद्यानिवासमिश्रमहाभागाः स्वविद्यया स्वप्रतिभया कृतिभिश्च विश्वविश्रुताः । एतद्ग्रन्थ-प्रकाशने तेषामेवोपकारो मुख्य इति भृशमनुगृहीतोऽस्मि । कृतज्ञताज्ञापनं च तदर्थं न कदापि पर्याप्ततामुपेयादिति विशेषमनुक्त्वेव विरमामि । श्रीसुरेशचन्द्रपाण्डेयमहाभागाः, सुहृद्वर्याः आचार्यप्रवराः श्रीदयाकृष्णमहाभागाः, आचार्यश्रीमुकुन्दलाटमहोदयाश्च सस्नेहं सबहुमानं चात्र स्मर्तव्या ममोत्साहवर्धकाः । अस्ताचलीयेऽस्मिन् मन्दायमानास्वपि मूलकाव्यरश्मिषु कदाचिदुदियादेव कश्चित्परितोषश्छायाभिः सुधियामित्याशासे ।

स्व-मूल-वृन्त-च्युत-पुष्प-विक्रिया
दुनोति नो रूप-विलोप-दर्शनात् ।
तथापि सौरम्यलवस्य वासना
प्रसादयत्येव न किं सचेतसः ॥

इति विचिन्तयन् निवेदयति विदुषां वशंवदः—

गोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

विषयसूची

काव्यानि	पृष्ठानि
शेक्सपीयरस्य	३-१६
मिल्टनस्य	१६-२०
डनः	२१
ब्लैकस्य	२२
वर्ड्सवर्थस्य	२३-२९
कीट्सस्य	२९-३३
शैल्यः	३४-४०
टेनिसनस्य	४०-४१
आर्नल्डस्य	४२-४९
पोः	५०-५५
येट्सस्य	५५-५६
ब्रुकस्य	५७-५९
मूलकवीनां काव्यनाम्नां चानुक्रमणी	

पृष्ठानि ५९

कवयः १२

काव्यानि ५७

आचार्यगोविन्दचन्द्रपाण्डेयप्रणोतम्

अस्ताचलीयम्

अस्ताचलीयम्

रूपोद्यानम्^१

(सौ० १)

रूपोत्कर्षवतः समान्वयमयी वृद्धिर्निसर्गप्रिया
कालेनास्तमयन्ति मूलमहिमा विम्बान्तरं पुष्यतु ।
कान्तिश्चेन्निजदर्शनेन सुखिता म्लायेदनन्यैव ते
रूपोद्यानमिदं विकस्वरमहो शीर्येत बीजं विना^२ ॥

× × ×

रूपोद्यानम्^३

(सौ० १)

रूपोज्ज्वलश्रियां नित्या सन्ततिः कस्य न प्रिया ।
सौन्दर्य-पाटलोद्यानं सावसानं क इच्छति ॥ १ ॥
यावत्परिणतावस्थो जीर्णः कालेन शीर्यते ।
तावदंशहरस्तस्य स्मृतिं रक्षेन्नवाङ्कुरः ॥ २ ॥
ध्यानं संकुचितं यत् ते स्वस्यैवोज्ज्वलयोर्दृशोः ।
रूप-दोषित-शिखां नूनं पुष्यसि स्वयमिन्धनाम् ॥ ३ ॥
एवं स्फोतेऽपि दुर्भिक्षं किमापादयसे स्फुटम् ।
आत्मनैवात्मनः शत्रुः सौम्ये क्रूरस्तथात्मनि ॥ ४ ॥
लोकालङ्कारभूतस्त्वमिदानीं नूतनोज्ज्वलः ।
वर्णाद्वयस्य वसन्तस्य दूतो नु प्रथमागतः ॥ ५ ॥

१. प्रसिद्धतमस्य आङ्गलमहाकवेः शेक्सपीयरस्य । एजिलावेथीयनवजागरणकाले जातस्यास्य स्वाभाविकी रीतिः सर्वरससिद्धा । तस्य सौनेटाख्य-काव्यमालातः प्रस्तुता अनुवादाः ।

२. अनुरूपापत्येन स्ववंशवर्धनार्थं कश्चित् प्रार्थ्यते ।

३. तदेव काव्यं पङ्क्तिशोऽनूदितम् ।

तथापि सम्पदं स्वीयां मुकुलोकुरुषे स्फुटाम् ।
 कृपणोऽत्र स्वभावस्ते विपरीतफलप्रदः ॥ ६ ॥
 रूपव्ययेऽनिवार्येऽपि सन्ततिः प्रिय रक्ष्यताम् ।
 ऋणान्यशोधयित्वा हि भोगो घस्मरता ध्रुवम् ॥ ७ ॥

× × ×

अवस्थान्तरम्

(शे० सौ० ६)

प्राच्यां भानुरुदेति रम्य-सुभगो ज्योतिःकिरीटो यदा
 सम्राडेव यथा नवः शुचि-रुचिलोकाभिवन्द्योऽञ्जसा ।
 तारुण्योपगतं प्रताप-शिखरारूढं सुवर्ण-प्रभं
 लोको नन्दति, हन्त पश्चिम-तटे मन्दे तु मन्दादरः ॥ १ ॥
 एवं प्रिय निजावस्थां विकार्यां पश्य कालतः ।
 सन्तत्या स्वीयया तावद् रूप-राज्यं स्थिरीकुरु ॥ २ ॥

× × ×

प्रियं प्रति

(सौ० १८)

औपम्यमावहतु किं मधु-वासर-श्रीः
 रूपं ततोऽधिकतरं तव चारु शान्तम् ।
 वैशाखमासि मुकुलानि धुनोति झञ्झा
 स्वल्पावधिश्च मधुरप्यपयाति तूर्णम् ॥ १ ॥
 चक्षुर्दिवस्तपति चण्डमदः कदाचिद्
 आच्छाद्यतेऽपि बहुधा कनक-प्रभासः ।
 रम्यं व्यपेति निखिलं रमणीय-भावाद्
 आपद्यते च विकृतिं नियत-स्वभावात् ॥ २ ॥
 वासन्तिकी तु तव भास्यति नित्यदा श्रीः
 रूपं न काल-कवलो भविता कदापि ।
 काव्ये निबद्धममृते प्रसरेद् यशस्ते
 यावत्पठन्ति मनुजा इह जीव-लोके ॥ ३ ॥

× × ×

उपसान्त्वनम्

(सौ० २९)

यदा देवपराभूतो लोकेनाप्यवधीरितः ।
 परित्यागं स्वमालोच्य दूये चैकाकिनात्मना ॥ १ ॥
 आक्रोशामि दिवं व्यर्थेर्विलापैर्वधिरोपमम् ।
 स्ववृत्तमनुपश्यंश्च शोचे दुर्भाग्यमात्मनः ॥ २ ॥
 भाग्याधिकेन चात्मानं मनसा तुलयामि यत् ।
 मित्रसम्पत्तये तस्य तथैव स्पृहयामि च ॥ ३ ॥
 शिल्पं कस्यचिदिच्छामि प्राशस्त्यमपरस्य च ।
 स्वात्मभोगेन नितरामसन्तोषमुपैमि च ॥ ४ ॥
 न्यक्करोमि यदात्मानमेवं चिन्तापरायणः ।
 स्मृत्या ते सहसा यामि निर्वृतिं प्रिय तत्क्षणात् ॥ ५ ॥
 निद्राजडभुवो यद्वद् उत्पतन् खग औषसः ।
 दिवो द्वारे स्तुतिं गायेतथावस्थो भवाम्यहम् ॥ ६ ॥
 स्मृतिस्ते मधुरा प्रीत्या व्याप्नोति हृदयं यदा ।
 अविनिमेयमात्मीयं पदं मन्ये नृपादपि ॥ ७ ॥

× × ×

स्मरणम्

(सौ० ३०)

यदा स्निग्ध-निश्शब्द-धी-सम्प्रचारे
 व्यतीतार्थ-साक्ष्ये स्मृतीराह्वयामि ।
 तदा तत्तदिष्टानवाप्तेरभावान्
 विचिन्त्याथ दूये वृथा नष्टकालम् ॥ १ ॥
 अनभ्यस्तनेत्रे तदास्त्रौघमग्ने
 विलोक्य प्रियान्मृत्युलुप्ताननर्घ्यान् ।
 चिरं विस्मृतोज्जीवितो विप्रयोगो
 विलुप्तानि रूपाणि चेतस्तुदन्ति ॥ २ ॥

उपालब्ध-पूर्वाणि दुःखानि यानि
 विषण्णेन चित्तेन तेषां क्रमेण ।
 मयालोच्यते शोध्यते लेखपत्रं
 यथा दीयते पूर्वदत्तं पुनश्च ॥ ३ ॥
 तथापि स्मृतिस्ते यदा मामुपैति
 सखे प्रेष्ठ ते चिन्तनात्खेदमुक्तः ।
 अभूतोपमान्येव मन्येऽखिलानि
 पुरावेद्य-दुःखानि सन्तापकानि ॥ ४ ॥

× × ×

मृत्योरनन्तरम्

(सौ० ३२)

नीत्वाहानि निजानि यामि निघनं सन्तोषपूर्वं यदा
 धत्ते धातुषु धूलि-धूसरगतिं जाल्मः कृतान्तश्च मे ।
 संयोगेन यदि क्वचिद् विषयतां याता इमाः पङ्क्तयो
 भूयो हीनगुणा अपि प्रियकृता बालोचनीयास्त्वया ॥ १ ॥
 उत्कर्षेण युगस्य भाविततया श्रेष्ठास्तदानोन्तनाः
 जायेरन् कवयो नवास्तुलनया दूरापकृष्टं ननु ।
 काव्यं मेऽस्तु तथापि मामक इति स्नेहात् प्रणेतुस्त्वया
 सम्मान्यं, न तु चास्ताजनितया प्रीत्या तवाभीप्सितम् ॥ २ ॥
 वर्धेत प्रतिभा क्रमेण युगतो जीवेत्कविश्चेदसा-
 वित्येषैव मतिर्मदीय-विषये ते चेत्तदा पुष्कलम् ।
 काव्यान्यन्यकृतानि तद्गतगुणैराकृष्टधीः सेवतां
 मत्काव्यं तु निषेवतां प्रियजने रत्या भवान्नादरात् ॥ ३ ॥

× × ×

वियोगः

(सौ० ५७)

करोमि किं किङ्करतामुपेत-
 स्तवेव वेलामनुपालयामि ।
 न मेऽवकाशः स्ववशेन नेयो
 न चापि कार्यं यदनीप्सितं ते ॥ १ ॥

प्रभो न विश्वावधिशून्यकाल-
 मुपालभे ते प्रहराभिरक्षी ।
 वियोगदुःखे न च तित्कता मे
 स्वदासमापृच्छय यतो गतोऽसि ॥ २ ॥
 न चेतसेष्यामिलिनेन शङ्के
 गतः क्व वाऽसक्तमना न्यवात्सीः ।
 मन्ये विषादानुगतो हि दासः
 प्रियान् निजांस्तु प्रतिहर्षयेथाः ॥ ३ ॥
 वशेन भावस्य जनो विमोहं
 तथाधिरूढो यदनेन नूनम् ।
 प्रियस्य यद् यच्चरितं यथापि
 विभाव्यते तत्तददोषमेव ॥ ४ ॥

× × ×

परिवर्तनानि

(सौ० ६०)

तरङ्गा यथा सोपलं यान्ति तोरं
 त्वरन्ते तथा नः क्षणाः स्वावसानम् ।
 स्वपूर्वङ्गमानां भजन्ते पदानि
 प्रवृत्ताः पुरः श्रेणिबद्धा यतन्ते ॥ १ ॥
 यदा जायते कीर्त्यतेऽथोत्सवेन
 विवृद्धः शनैर्यौवने चाभिषिक्तः ।
 ग्रहैर्वञ्च्यते वार्धके क्षीयते च
 ददौ जीवितं यः स कालो विरुद्धः ॥ २ ॥
 स रूपं विविध्यन् नवं यौवनस्य
 श्रियो मस्तके लाञ्छनानि प्रयुञ्जन् ।
 निगृह्णाति कालोऽद्वितीयान् विशेषान्
 न तस्यास्ति बाह्यः सृणेः प्राणिभूतः ॥ ३ ॥
 अनागते युगे मन्ये काले वहति दारुणे ।
 काव्यं स्थास्यति मे नित्यं तव कीर्तिविभूषितम् ॥ ४ ॥

× × ×

कामः कालश्च

(सौ० ६४)

विकारितान् कालकरेण याव-
 ज्जराविशोर्णान् महतोऽवशेषान् ।
 अट्टालकांश्चापि निपात्यमानान्
 पदानि मृत्योरधरोकृतानि ॥ १ ॥
 बुभुक्षितं चापि जलप्रहारै-
 स्तटाधिराज्यं ग्रसमानमब्धिसम् ।
 तटं समुद्रात्पुनराददानं
 जितं प्रदेशं च निजं क्रमेण ॥ २ ॥

पश्याम्यवस्था-व्यतिहारमेवं
 तथा व्यवस्थां व्यसनाभिनिम्नाम् ।
 विपर्ययं स्वात्मनि चिन्तयामि
 प्रियोऽपि कालेन हरिष्यते मे ॥ ३ ॥

इदं भयं मृत्युसमं समेति
 प्रियाद् वियोगो भविता ममेति ।
 प्रीतिं दृढं धारयते मनस्तद्
 विभेति कालादनिवार्यभावात् ॥ ४ ॥

× × ×

कालः कामश्च

(सॉनेट, ६५)

न धातुर्नैव पाषाणो न पृथ्वी न च सागरः ।
 विषादो मर्त्यभावस्य न व्याप्तो यत्र सासहिः ॥ १ ॥
 कथमस्मिन् प्रतिष्ठेत सौन्दर्यं प्रीति-संश्रयम् ।
 सुकुमारोऽब्रह्मणो यस्य व्यापारः कुसुमोपमः ॥ २ ॥
 कियद् वा मधु-निश्वासा मधोः स्थास्यन्ति वासराः ।
 कालेनाक्रममाणेन रुद्धाः संहारकारिणा ॥ ३ ॥
 दुर्भेद्याश्च शिलाः कालं प्रत्यवस्थातुमक्षमाः ।
 अरक्षितानि द्वाराणि कालायसमयान्यपि ॥ ४ ॥

वेपते हृदयं ध्यात्वा कालमेवं भयावहम् ।
कालकोशोत्तमं रत्नं निगुह्येत क्व मे वद ॥ ५ ॥

कस्य बलवतः पाणिस्तत्पादस्तम्भने क्षमः ।
कालं कः प्रतिषेधेत रमणीयापहारिणम् ॥ ६ ॥

न कोऽपि प्रभवेदस्मिन् नूनं कर्मणि दुष्करे ।
कृष्णाक्षरैस्तु मे नित्यं प्रीतिस्तिष्ठेत्समुज्ज्वला ॥ ७ ॥

× × ×

मृत्युर्विजयते

(सौ० ७१)

विलप्यतां नैव मृतो यदाहं
श्रुता च घण्टा रूषतो सखेदा ।
निवेदयन्ती मलिनात्प्रयातां
लोकात् क्वचिन्मां क्रिमिसार्धवासम् ॥ १ ॥

इमाश्च पङ्क्तिर्यदि वीक्षसे तन्-
निबन्धको विस्मरणीय एष ।
चित्तेऽन्यथा दुःखजनेस्त्वदीये
हेतुर्भवेयं प्रियतापरोऽपि ॥ २ ॥

भूतेषु लीने मयि पद्यमेतत्
पश्यंस्तु नामापि न मे निदध्याः ।
क्वचिद्वराकस्य हृदि व्यपेतु
सार्धं मया प्रेम ततस्त्वदीयम् ॥ ३ ॥

जनेऽन्यथा मादृशि बद्धकामं
विलोकयन् भाविषु वासरेषु ।
लोको भवन्तं विहसेत्कदाचित्
सोल्लुण्ठनं मे ह्यविषह्यमेतत् ॥ ४ ॥

× × ×

अगत्वरो भावः

(सौ० ७३)

ऋतुः स एवात्र विलोक्यतां मयि
 यदानिलः शीत-शितः प्रधावति ।
 प्रकम्पिता येन भजन्ति शाखिनो
 विपाण्डुराशीर्णदलाः प्रपर्णताम् ॥ १ ॥
 निरुत्सवत्वं च खगैः समुज्जिता
 व्रजन्ति निर्गीत-सुरालया^१ इव ।
 दिनान्त-सन्ध्या मयि वा विलोक्यतां
 यथापरान्तेऽस्तमये रवेः शनैः ॥ २ ॥
 विवर्णतां याति विलोप्यते तथा
 तमिस्रया मुद्रित-लोक-नेत्रया ।
 यथेन्धनं भस्म-चयावशेषितं
 घृणोति^२ किञ्चित्प्रभया समन्वितम् ॥ ३ ॥
 तथा च यास्यत्यपि यौवने तव
 दृढाङ्कितश्चेतसि मे विलोक्यताम् ।
 प्रगाढ-भावस्त्वयि दीप्यमानतां
 जहाति यो नैव पदेऽपि गत्वरे ॥ ४ ॥
 × × ×

विरक्तिः

(सौ० ९४)

बलवतापि न येन विहिंसितं
 कृतवतापि सुकर्म निगूहितम् ।
 नयति लोकमथाप्यचलः स्वयं
 मलिन-राग-पदैर्न विलोभितः ॥ १ ॥

१. सुरालयाः = देवालयाः ।

२. घृण् दोहो ।

स पुरुषो लभते दिव आशिषः
स खलु पुष्यति सम्पदमात्मनः ।
अधिपतिः प्रकृतेः स्वयमेव यत्
परिचरन्ति पदेष्वितरे जनाः ॥ २ ॥

उदय-भंग-समापित-जीविते
मधुरिमा कुसुमे न तु तत्कृते ।
मधुकृते स हि विक्रियते क्वचिद्
यदि रुजा क्रिमिहेतुकया क्षतः ॥ ३ ॥

असुभगाः कृतिनोऽपि भवन्ति ते
यदि विकारमवाप्नुवते क्वचित् ।
कमलिनी सरसी खलु पूयते
जल-दलादि-मलैर्यदि सङ्गता ॥ ४ ॥

× × ×

वियोगः

(सो० ९७)

वियोगतस्ते शिशिरायमाणा
मन्दप्रभा मे दिवसा अभूवन् ।
जडा यथा पौष-तुषार-वर्षः
शून्या जरद्वत्सर-वश्य-भावाः ॥ १ ॥

चिराद् वसन्तो विगतो ममेत्थं
शरच्च भूरि-प्रसवा तथापि ।
पञ्चत्वयाते विधवेव पत्न्यो
भारं तु गर्भस्य वृथा हरन्ती ॥ २ ॥

इयं प्रभूतोद्गमशालिता मे
मनोरथोऽनाथजनस्य भाति ।
मधुःससौख्यस्तव सव्यपेक्ष-
स्त्वयि प्रयाते विरुता वयोऽपि ॥ ३ ॥

गायन्ति वा मन्द-विरक्त-कण्ठा
 यतश्च पत्राणि लता-द्रुमाणाम् ।
 विच्छायतां यान्ति विपाण्डुराणि
 हिमागमाशङ्कितमानसानि ॥ ४ ॥

× × ×

शङ्कुच्छाया

(सौ० १०४)

न ते रूपं स्पृष्टं दयित जरयाद्यापि तरुणं
 तथेवास्ते यादृक् प्रथममपि दृष्ट्या समगमि ।
 ततो यातायातः सुरभि-वनवातः शुचिरपि
 मधु-श्री-हासस्त्रिरपि हिमपातैर्विगमितः ॥ १ ॥

यथा शङ्कुच्छाया सरति न च दृश्यो गति-लव-
 स्तथा रूपं नूनं तव हरति कालोऽप्यनिमिषम् ।
 त्वदीयं सौन्दर्यं भ्रमित इव पश्याम्यविचलं
 युगाद् भव्यात्पूर्वं व्रजति सुषमा हन्त निधनम् ॥ २ ॥

× × ×

बिम्बोपासना

(सौ० १०५)

प्रीतिर्न वाच्या मम बिम्बरक्ति-
 र्यथार्चकानां जगति प्रसिद्धा ।
 न वा प्रियो मूर्त्युपदर्शनं मे
 सदा गुणैरेव मया स्तुतः सः ॥ १ ॥

न्यायो दया सत्यमथापि भास्वद्-
 गुणास्त्रयस्तत्र भजन्त्यभेदम् ।
 सदाऽविकार्या प्रतिमाममर्त्या
 कुर्वन्त्यवेषम्यगतास्त्रिमूर्तिम् ॥ २ ॥

× × ×

भाव्यादेशः

(सौ० १०६)

अतीत-वृत्तान्त-निरूपणेषु यद्
 विलोकये शूर-कथा यशस्विनीः ।
 शृणोमि काव्येष्वथवा प्रशंसिताः
 विलोल-लीलाः प्रमदा-जनस्य च ॥ १ ॥

यदोपमानोत्तर-रामणीयकं
 भ्रुवोर्दृशोरोष्ठयुगस्य पादयोः ।
 कराङ्गुलीनां च निभालयेऽद्भुतं
 निरूपितं श्रेष्ठतया पुरातनैः ॥ २ ॥

तवैव नूनं श्रियमामनन्ति ते
 विभिन्न-रूपेष्विति मे स्फुटं तदा ।
 अदृष्टवन्तोऽपि च रूप-सम्पदं
 दिशन्ति भव्यार्थ-गिरा पुरा ध्रुवम् ॥ ३ ॥

विभावयन्तोऽर्थमनागतं हृदा
 निरूपणे त्वस्य बभूवुरक्षमाः ।
 निरीक्षमाणास्तव वार्तमानिकीं
 श्रियं स्थिता मूकतयाऽधुनातनाः ॥ ४ ॥

× × ×

अपरिवर्त्यः

(सौ० १०९)

मा मंस्था मामसत्यं यदि मम हृदयं म्लायते त्वद् वियोगाद्
 देहत्यागो भवेन्मे बहुतर-सुकरो नात्मना विप्रयोगः ।
 नित्यं भावो मदीयस्तव हृदि निलयं मन्यमानः स्वकीयं
 यात्रीवावर्ततेऽयं पुनरपि विषयं दूर-देशानटित्वा ॥ १ ॥

काले काले निवृत्तः समय-विनिमयं यन्न कर्तुं क्षमोऽस्मि
 तन्नूनं लाञ्छनस्य स्वयमिव सलिलं क्षालनायाहरामि ।

दोषैर्यद्यप्यनेकैः प्रकृति-सहगतैः पीड्यमानो भवेयं
 तत्राप्यप्रत्ययस्ते न मयि समुचितस्त्वद् गुणासक्त-चित्ते ॥ २ ॥
 नास्मिस्त्रिभुवने किञ्चित् त्वां विहायाभिमन्यते ।
 मया जीवितसर्वस्वमनर्घो निधिरित्यपि ॥ ३ ॥

× × ×

सत्या प्रीतिः

(सौ० ११६)

सम्बन्धं सत्यसन्ध-प्रणयि-जन-गतं विघ्न-बाध्यं न शङ्के
 स प्रेमा नास्ति यः स्यात्प्रिय-विहितमहो विप्रियं प्राप्य लोलः ।
 वातैर्धूते समुद्रे गिरिरिव सततं ग्रीव्य-सारं हि हादं
 शुभ्रं नक्षत्रमेतद्गगन-तल-गतो नाविकाशा-प्रदीपः ॥ १ ॥
 दात्रेणोद्दाम-शोभां तरुण-सुतनुगां हन्ति कालः करालः
 सौहादं यावदायुः प्रतिपलमचलं वञ्च्यते नैव तेन ।
 सर्वं चेद्भ्रान्तिपूर्णं मम लपितमिदं स्वानुभूत्या मया वा
 मिथ्या चेद् दर्शितं तत् क्वचिदपि न तदा प्रेम-वस्तु-प्रसिद्धिः ॥ २ ॥

× × ×

मनोजन्मान्धता

(सौ० १४८)

किमिव नयम-रश्मि दत्तवान्मे मनोभूः
 प्रतिगत-विषयाणां यो विसंवादशीलः ।
 अथ विधृत-विकारा बुद्धिरेवास्तु या मे
 स्फुटतरमपि भासं नाक्षजं स्वीकरोति ॥ १ ॥
 यदि भवति मनोज्ञो यत्र रक्ते दृशो मे
 कथमिव न विधत्ते प्रत्ययं तत्र लोकः ।
 अवितथमथ नैवं स्पष्टमावेद्यते तत्
 मनसिजकृतदृष्टिर्नाविसंवादपूर्वा ॥ २ ॥

नयन-सलिल-रुद्धा सन्ततं जाग्रती च
 कथमिव निज-कार्ये दर्शने सा पटुः स्यात् ।
 रविरपि भुवनानामेक-चक्षुर्न भाति
 सजल-जलद-मालानाविलो नैव यावत् ॥ ३ ॥

× × ×

मदनः

(सौ० १५४)

सुप्तोऽभून्मदनः कदाचिदिषवः
 पार्श्वे तदीयाः स्थिताः ।
 तत्रायाद् विबुधाङ्गना करतले
 बाणान् गृहीत्वाऽक्षिपत् ॥ १ ॥
 कूपे कुत्रचिदस्य नीरमधुना-
 प्यातप्यते कामतः ।
 नूनं शाम्यति नैव मन्मथ-रुजा
 शैत्येन वारां क्वचित् ॥ २ ॥

× × ×

मनोजन्मा (टैलमो व्हेयर इज् फेन्सी ब्रेड)

प्रभवति ननु कस्माद् ब्रूहि कामः किमेष
 हृदय-समुदितो वा चेतसो वा प्रजातः ।
 कथमयमभिलाषो जायते वर्धते वा
 त्रिभुवन-विजयी वा विश्रुतो ब्रूहि मे त्वम् ॥ १ ॥
 स्व-विषयमभिचिन्वत् जायते लोचनाभ्याम्
 अविचलित-दृशा तद्वीक्षणाद् वर्धते च ।
 निधनमपि च याति स्वात्मनो दौलयेव
 डिमडिम-निनदोऽसौ कार्यतां डिण्डिमस्य ॥ २ ॥

× × ×

मृतं प्रति (फीयर नो मोर . .)

जहिहि भयमिदानीं रोद्र-सूर्पातपाद् यत्
 प्रखरतर-नुषारोच्चण्डशीतादथापि ।
 कृतमिह निज-कृत्यं संसृतौ यत्तवासीत्
 स्वगृहमुपगतस्त्वं वेतनं चापि लब्ध्वा ॥ १ ॥

कनक-रुचिर-भासा कान्त-तारुण्यशाली
 भवतु यदि युवासौ सुन्दरी वाथ बाला ।
 भवतु मलिन-चुल्ली-मार्जको वा समं ते
 भुवि लुठित-शरीरा यान्ति पञ्चत्वमेव ॥ २ ॥

न खलु विषहनीया भ्रू-विकाराः प्रभूणां
 कुचरित-नृपतीनां दण्डपातास्तथैव ।
 अशन-वसन-चिन्ता नैव कार्याधुना ते
 सममिह तव लोष्ठं काञ्चनं वापि रम्यम् ॥ ३ ॥

नरपति-धृत-दण्डो वैदुषो वाथ शिल्पं
 निखिलमपि रजस्साद् भावि नात्रापवादः ।
 न खलु भयमिदानीं विद्युतो युज्यते ते
 न च सकल-जनानां दारुणाद् वज्रपातात् ॥ ४ ॥

अपवदति जने वा निन्दके वाऽविचारे
 न भवतु तव रोषो हर्षशोकौ न ते स्तः ।
 रति-मद-ललनास्ताः कामिनस्ते युवानो
 ध्रुवमिह मरणान्तं प्राणिनो यान्ति सर्वे ॥ ५ ॥

× × ×

स्वान्धत्वं प्रति*

(मिल्टनमहाकवेः)

आयुर्नार्धमितं तथापि नयनज्योतिर्मया हारितं
 लोको दीर्घतमी, प्रयोगमगता शक्तिः सुवर्णोपमा ।
 लाभो नार्जित एव मूलधनतो यत्स्वामिनादायि मे
 लेख्यं तस्य समर्पये कथमिति व्यग्रं मनश्चिन्तया ॥ १ ॥

* मिल्टनमहाकवेः । सप्तदशे क्रिस्ताब्दशतकेऽसौ बभूव, तस्य काव्ये पाण्डित्यम्, आस्तिक्यम्, उदात्तत्वम्, सङ्गीतमयत्वं च विशेषेण लक्ष्यन्ते ।

ज्योतिर्हीनतया सिषेविपुरपि व्यर्थो विना साधने-
रेवं खेद-परीत-चेतसि बहूपालम्भ-तिक्ते मयि ।
धैर्यं तावदुपेत्य वक्ति निभृतं भाग्येन सन्तुष्यतां
तद्दत्ता तव कर्म-शक्तिरखिला नेशेन सापेक्ष्यते ॥ २ ॥
सम्राजेष्वनियोजितैर्भुवि जले सर्वत्र संसाधकै-
राज्ञा यस्य शिरोधृतामरणैर्विश्वस्य सञ्चालिका ।
सेवन्ते न त एव तीक्ष्णकरणाः कार्यरनेकैरमुं
तेऽन्येऽपि प्रतिपालनेन कृतिनः किञ्चिन्न ये कुर्वन्ते ॥ ३ ॥

× × ×

प्रहर्ष-देवताह्वानम्

(मूल-काव्य-गता यवन-देव-कथा-प्रचुरोल्लेखा अनुवादे त्यक्ताः । अतो मूल-
काव्य-च्छायामात्रानुसारी अयमनुवादः ।)

अपैतु दुःखित्वमितो जुगुप्सितं
रसातलेऽसूत गुहासु यत्तमी ।
त्रिशोर्ष-बोभत्स-शुना समागता
विराव-चोत्कार-भयानकाकृतिः ॥ १ ॥
कुरूपमावासयतां निजाश्रयं
स्थितंतमो यत्र वितत्य पक्षतो ।
विहङ्गमो रात्रिचरो विगायति
नता घनच्छाय-शिलाश्च दन्तुराः ॥ २ ॥
उपेहि हास्यैक-परायणे दिवः
श्रियः प्रसादात्कुसुमेर्मधौ नवे ।
विभूषिते जन्मनि ते प्रसादिताः
दिशश्च सर्वा उषसा नु भासिताः ॥ ३ ॥
ववी सुदूरान्मलयात्प्रवासितः
समीरणो नील-सरोज-वासितः ।
तुषार-धौतैर्विधुतैश्च पाटले-
रपूर्वशोभा व्यधितानलामलेः ॥ ४ ॥

सुराङ्गने हास्य-विनोद-मुद्रया
 मुदा समायाहि गिरा विनिद्रया ।
 सनर्म-वैदग्ध्य-विलास-विक्रिया-
 विनर्तित-भ्रूलतयोर्दृशोः श्रिया ॥ ५ ॥

विधारयन्ती स्मित-पुष्प-मालिकां
 विधूनयन्ती परिहासतः शिरः ।
 कृताट्टहासा परिगृह्य पक्षयो-
 रशेष-चिन्ता-जरती-विदूषिका ॥ ६ ॥

अभूत-पाद-भ्रमणेन नृत्यतु
 निरूपयन्ती नभसीव चारिकाम् ।
 लघु व्रजन्ती गिरिपक्ष-कन्यकां
 स्वतन्त्रतामानयतु स्व-पाणिना ॥ ७ ॥

यथोचितं ते यदि मानमर्पये
 प्रवेशनीयोऽस्म्यनुवर्तिषु त्वया ।
 सदैव भुञ्जीमहि सौख्यसन्तती-
 रनाविला या अविनिद्रिता अपि ॥ ८ ॥

अट्टालकात्स्वादुदयाचलस्थितात्
 समुत्पतन्तं गगने विहङ्गमम् ।
 गायन्तमालोकय भा-समुज्ज्वले
 समेजयन्तं रजनिं तमोजडाम् ॥ ९ ॥

उषा यदा सा पृषती विभासते
 वातायने दर्शय ते मुखश्रियम् ।
 लतान्तरात्पृच्छ च सौखरात्रिका
 कृतार्थयाऽस्मान् प्रियदर्शने शुभे ॥ १० ॥

विरोति यावत्पटु कुक्कुटश्चरन्
 सगर्वमग्रे स्ववधूजनस्य सः ।
 पराक्रमेणास्य पलायते ननु
 तनूभवन्ती रजनी वरूथिनी ॥ ११ ॥

कौलेयकानामथ शृङ्गिणां ध्वनिः

प्रभातवेलामिव तन्द्रितां पटुः ।

विबोधयन्नद्रितटात्प्रवर्तितः

वनान्तराणि प्रतिनादयन् स्फुटम् ॥ १२ ॥

गिरी व्रजन्ती हरितैर्वनद्रुमैः

विलोक्यसे पूर्वदिगन्त-सन्निधौ ।

यतो विनिष्क्रामति मण्डलाधिपो

ज्वलन् रविश्चित्रघनेरनुद्रुतः ॥ १३ ॥

विलोक्य सीतां मुदितः स हालिको

लयद्रुतं गायति गोप-बालिका ।

कथानुरक्ता अविपालकाः क्वचित्

सृणि समुत्तेजयते च लावकः ॥ १४ ॥

पिशङ्गितच्छायतृणासु भूमिषु

कपोतवर्णासु खिलीकृतासु च ।

पयोधरेष्वद्रिगतेषु लीलया

समन्ततो रूपवितान ईक्ष्यते ॥ १५ ॥

उपत्यकाः कर्बुर-पाण्डु-पुष्पिताः

प्रसन्नमम्भः सरितश्च विस्तृताः ।

समुच्छ्रिताः पादप-राजयोऽद्भुताः

विडम्बयन्तीव च दुर्गमण्डलम् ॥ १६ ॥

विनिश्चरद्धूम-पताकया कुटी

समाह्वयन्तीव मनांसि दूरतः ।

निवेदयत्युज्ज्वलदीर्घितिं पतिं

गृहस्य मोदावहमाशुशुक्षणिम् ॥ १७ ॥

करोति पल्लीजनता स्वनेरिता

समिद्ध-रासोत्सव-सङ्गतोद्बुरा ।

सपान-मृष्टान्न-सुगन्धितानिलाः

दिशो विपञ्ची-प्रतिनाद-बन्धुराः ॥ १८ ॥

विभाति यावत्सुदिनं बहिः स्थिताः

दिनात्यये खेद-विनोदनालयम् ।

सुरोज्ज्वलं यान्ति कथास्तथा-दूताः

स्व-वृत्तरूपाः कथयन्ति कल्पिताः ॥ १९ ॥

गताः स्वशय्याश्च निशीथचारिणा

शनेश्च निद्रां निभृतोपजापिना ।

समीरणेनापिषत क्रमेण ते

स्ववासनोद्भूत-जगद्-विहारिणः ॥ २० ॥

समुच्छ्रिताट्टालक-दुर्ग-केतने

पुरे रमन्तेऽद्भुत-दृश्य-शोभिनि ।

समुद्धतैर्यत्र विभान्ति वीथयः

सशूरसामन्तगणैः समाकुलः ॥ २१ ॥

विभान्ति कान्त्यायत-शुभ्रलोचना

अधिष्ठिताः सभ्यपदं वराङ्गनाः ।

विदग्ध-गोष्ठीष्वथ रङ्ग-मण्डले

जयार्थिनां निर्णय-दान-तत्पराः ॥ २२ ॥

ततः समायाति विवाहदेवता

सदीपका सप्रतिशोर्षका स्वयम् ।

समुज्ज्वलाहार-विहार-डम्बरा

पुरातनं गौरवमातनोत्यपि ॥ २३ ॥

अलौकिकावेश-सरित्तटस्थितो

निदाघसन्ध्यासु कविर्विकल्पयेत् ।

विचित्ररूपाणि यथा विभान्ति ताः

विशारदैः नाट्यकथाः प्रयोजिताः ॥ २४ ॥

अपूर्वं-माधुर्यगलत्स्वरावली

सुवृत्त-वागर्थ-पदेः समन्विता ।

निषिच्यतां कर्णपुटे त्वया सदा

तथा च सख्यं मम तेऽस्तु देवते ॥ २५ ॥

× × ×

श्वः सुखाशंसा

(डन्-महाकवेः)*

असंगतो कथं पूर्वमभूवेत्यस्ति विस्मयः ।
स्तनन्धयावेवावां किं शैशवास्वादसंगिनी ॥ १ ॥

घुर्घुरायित-निःश्वासी दोलायामिव शायितौ ।
अनयाव कथं कालं सुखं यत् कल्पितं नु किम् ॥ २ ॥

यदि क्वचिन् मया रूपं लोचन-गोचरीकृतम् ।
अभीष्टमुपलब्धं च स्वप्नाभास्तवैव सः ॥ ३ ॥

इदानीं श्वः सुखाशंसा वाच्या, नौ जाग्रतावपि ।
अन्योन्यं नाभिपश्यावो हृदयाविष्टशंकया ॥ ४ ॥

प्रीत्या नियम्यते प्रीतिरशेषा विषयेषु या ।
स्वावकाशो ह्यवच्छिन्नः क्रियते सार्वदेशिकः ॥ ५ ॥

सागरान्वेषिणः कामं यान्तु देशान्नवान्नवान् ।
मानचित्राणि तेषां च दर्शयन्तु यथाशुचि ।
आवयोर्भुवनं भिन्नं प्रत्येकगतमद्वयम् ॥ ६ ॥

अन्योन्यचक्षुषोर्भाति मुखाभासो द्वयोर्मिथः ।
ऋजुश्च हार्दिको भावः स्फुटमेव प्रतीयते ॥ ७ ॥

एतादृशं क्व वा लभ्यं गोलार्ध-द्वयमुत्तमम् ।
निशिता नोत्तरा यत्र प्रवणा नापि पश्चिमा ॥ ८ ॥

यद्यन् नश्यति तन्नैव समैरवयवैः कृतम् ।
स्वभाव-सदृशी प्रीतिरावयोः समलभ्ना ।
सुदृढा च स्थिरा चैव मृत्युभोतिमपास्यति ॥ ९ ॥

× × ×

* मेटाफ्रिजिकल इत्याख्येषु गण्यतेऽसी महाकविः । रीतित्यागः, स्वमनोऽवस्था-
परामर्शः, सन्देहपरत्वं वैलक्षण्यं चाभिव्यक्तेस्तस्य काव्ये लक्ष्यन्ते ।

व्याघ्रः

(ब्लेक-महाकवेः)*

निशा-वनान्त-र्दहसि प्रदोप्तं
 भो व्याघ्र को रूपमिदं ममी ते ।
 समं विभक्त चतुरस्रशोभि
 भयानकं शिल्पितमो न्वमर्त्यः ॥ १ ॥

क्व वा विदूरे गगने गभीरे
 जज्वाल वह्निस्तव नेत्रदीप्तः ।
 तं वा ग्रहीतुं सहसा करः कः
 पक्षौ किमालम्ब्य समुत्पपात ॥ २ ॥

स्नायूस्तवान्तर्हृदयस्य शिल्पो
 को वा समाकुञ्चयितुं समर्थः ।
 स्पन्दो यदा तद्दहदयं विवेश
 विवेश वेगोऽपि भयानकस्तम् ॥ ३ ॥

अयोधनः कः क्व च शृङ्खला सा
 भस्त्रा च का यद्धटिताऽस्य वृत्तिः ।
 स्थूणापि का घोरतरा च मुष्टिः
 संग्राहयामास विभीषिका या ॥ ४ ॥

निपात्य कुन्तानुडवोऽपि सास्त्राः
 दिवं न्वषिञ्चन् जलधारयेव ।
 किं सिष्मिये सृष्टिमिमां समीक्ष्य
 त्वदात्मिकां येन कृतोऽवि-शावः ॥ ५ ॥

निशावने व्याघ्र दृशोः प्रदीप्तः
 केनासि देवेन विनिर्मितस्त्वम् ।
 घोरं ममे रूपमिदं त्वदीयं
 मूर्तं तथाकारि भयं समग्रम् ॥ ६ ॥

× × ×

* रहस्यवादीत्ययं महाकविराख्यायते । आध्यात्मिकार्थसंकेतबाहुल्यं तत्काव्ये दृश्यते ।

इन्द्रधनुः

(वड्सवर्थ-महाकवेः)*

उत्कम्पते मे हृदयं यदापि
नभोगतं शक्रधनुर्विलोके ॥ १ ॥

एवं तदासीन्मम जन्मकाले
यथाधुना प्राप्तवतो वयो मे ।
तथैव यद् वार्धकमागतः स्यां
न चेत्तथा मृत्युमुपैमि नूनम् ॥ २ ॥

बालः पिता स्यात्पुरुषस्य मन्ये
तथा च काङ्क्षामि दिनानि मे स्युः ।
पूर्वापरीभावसमन्वयेन
निसर्ग-धर्मा-चरणापितानि ॥ ३ ॥

× × ×

पुष्पाणि

(तस्यैव)

मेघोभूत्वा बहु-जनपदान् पर्यटन्नेककोऽहं
तीरेऽपश्यं क्वचन सरसो व्योममार्गेण गच्छन् ।
स्वर्णोद्भासं कुसुमनिवहं दाफदिल्-वाटिकासु
वृक्षच्छाये पवन-विधुतं नृत्यमाभासयन्तम् ॥ १ ॥

ज्योतिःपुंजो निमिषति यथाभाति तारापथेऽती
श्रेणीबद्धा निरवधि-ततास्तेऽपि दृष्टास्तथैव ।
खातोपान्ते जलधिनिकटे नृत्य-चारी-विलग्नाः
पुष्पस्तोमा भयुत-कलना दाफदिल्-संज्ञकास्ते ॥ २ ॥

* वड्सवर्थकविः रोमैन्टिक-काव्यधारायाः प्रवर्तकेषु मुख्यः । भाषायाः सारल्यम्, प्रसादगुणः, भावव्यञ्जकत्वं स्वानुभूतिपरत्वं बाह्यप्रकृतौ दिव्यचेतनाव्याप्तिदर्शन-मित्यादीनि लक्षणानि दृश्यन्तेऽस्य काव्ये ।

नृत्यन्ति स्म स्फुरित-मुदिताः सिन्धुलोलास्तरंगा-
 स्तेभ्योऽप्येतैः कुसुम-निवहैर्दक्षिता दक्षता स्वा ।
 नूनं चेतः सहृदय-कवेर्हर्षतो निर्निमेषं
 पश्येत्तत्त्वं किमपि विपुलं यन्न पूर्वं प्रबुद्धम् ॥ ३ ॥
 दृष्टामग्रे विजन-शयितो बाह्यशून्यः कदापि
 विस्रब्धोऽहं कुसुमसुषमां संस्मरंस्तां विचेताः ।
 दिव्यानन्दं कमपि मनसा नृत्यता भावयामि
 प्रज्ञालोकः स्फुरति सहसा गूढतत्त्वावभासो ॥ ४ ॥

× × ×

आह्लाद-प्रतिमा

(तस्यैव)

आह्लाद-प्रतिमा-प्रतीतिरुदिता साभासिता यद् दृशोः
 सन्ध्याया असित-द्युतिः कचभरे ताराद्युतिर्नैत्रयोः ।
 वासन्ती तनु-भङ्गिरौषस-विभा तस्या मुखे दीप्यति
 नृत्यन्तीष मनोहराद्भुत-रसा भावो यथामूर्तिमान् ॥ १ ॥
 रूप-स्वप्न-निभापि पार्थिव-तनुर्व्यज्ञायि सा संस्तवात्
 कन्या सा गृह-कार्य-दक्ष-मधुरा स्वच्छन्द-भावा तथा ।
 लोके यत्सुख-दुःख-पर्यय-गतैर्द्वन्द्वैर्जनः खिद्यते
 तत्रास्याः सहजा रुचिर्न पटुता वृत्तेरुदात्ता हि सा ॥ २ ॥
 पश्यंस्तां मनसा स्मराम्यवितथं प्राज्ञां पथि प्रस्थितां
 संकल्पेन दृढां विवेकसहितां वीर्य-क्षमा-शालिनीम् ।
 धात्रा सान्य-तिलोत्तमेव रचिता सौख्याय मानाय च
 शान्तिस्तत्र विराजतेऽथ शुचिता ज्योतिर्दिवश्चात्मनि ॥ ३ ॥

× × ×

सन्ध्या

(तस्यैव)

सन्ध्येयं रमणीय-कान्ति-रुचिरा शान्ता विमुक्ति-क्षणा
 वेला पावन-निश्चलार्चन-यत्प्राणा यथा भिक्षुकी ।
 बिम्बं मज्जति भास्करस्य जलधौ स्निग्धे शमेऽपार्थिवे
 नित्यं संचलनादिवार्णव-रवो व्याप्य स्थितो रोदसी ॥ १ ॥

भूतं तत्प्रतिबुध्यते महदये पार्श्व-स्थिते कन्यके
ध्यानं ते न निगूढ-तत्त्व-विषये नातस्ततः प्रच्युता ।
वासस्ते हि सनातनः पितुरो यत्रार्च्यते नित्यदा
हार्दे गर्भगृहे प्रतिष्ठित-पदे देवः परोक्षोऽपि नः ॥ २ ॥

× × ×

व्यवहारासक्तिः

(तस्यैव)

वाह्यार्थाननुधाव्य संग्रह-रता यामो वयं जीर्णतां
नात्मीयं प्रकृतौ कठोरहृदयाः किञ्चित्समीक्षामहे ।
चन्द्राय स्वत एव यद् विवृणुते सिन्धुस्तनं हर्षतो
वाता गूहितरोदना मुकुलितैस्तुल्या नु सुप्तैः सुप्तैः ॥ १ ॥
रम्याणामभिवीक्षणान्न हृदये येषां रसस्योदयो
हा धिक् तात्, वरमेव पूर्वविधिना^१ प्रत्यक्ष-रूपार्चनम् ।
पश्येयं तटमास्थितो जलनिधेः पृथ्वाकृति^२ देवतां
शङ्खं वा शृणुयां तृतस्य^३ धमतः सम्प्लावयन्तं दिशः ॥ २ ॥

× × ×

प्राभातिकी सुषमा

(तस्यैव)

प्रासादा नाट्यशालाः स्फुट-बहु-शिखरा उन्नताट्टालकाश्च
नावोऽप्याकार-लेखैर्धुत-पवन-पटा अन्तरिक्षं लिखन्ति ।
सानून् सोपत्यकाद्रीन् विरचयति रविः कान्ति-लक्ष्मी-समृद्धान्
वस्ते शोभां प्रभाते नगरमिदमहो स्वच्छ-मग्नांशुकीयाम् ॥ १ ॥
रूपं वा रम्यमोदक् स्पृशति सहृदयानद्वितीयं मतं तच्-
छान्तिर्गम्भीर-भावा क्वचिदपि न मया दृष्टपूर्वाचलेषा ।
स्वच्छन्दा याति चेयं सरिदपि रुचिराः सुसिलीना गृहाश्च
सर्वेष्वन्तर्महद् यद् हृदयमविदितं वर्तते निर्विकारम् ॥ २ ॥

× × ×

१. पूर्वविधिना = क्रिस्त-धर्मोदयात् प्राक्तनेन धर्मविधिना ।

२. पृथ्वाकृतिः = प्रोटियस् (यवनदेवः) ।

३. तृतः = ट्राइटन् (यवनदेवः) ।

एकाकिनो धान्यलावी

(तस्यैव)

क्षेत्रस्थितां पश्यत तामनन्या-
मधित्यकालब्धजनिं किशोरोम् ।

एकैव सा गायति धान्यलावी
विरम्यतां वा मृदु गम्यतां वा ॥ १ ॥

लुनाति सा नह्यति चैव धान्यं
तत्रैव गोते करुणेष्वसक्ता ।

आकर्ष्यतां पूरयतीव गीति-
रूपत्यकां निम्नतलां समग्राम् ॥ २ ॥

न नक्तगः स्वागतगीतकानि
जगौ ततो रक्ततरं कदापि ।

श्रान्ताय सार्थाय वनायुदेशे
द्वीपायितच्छाय-मरुस्थलेषु ॥ ३ ॥

प्रहर्षिणी वाक् च तथा कदापि
न शुश्रुवे कोकिलतो वसन्ते ।

प्रभञ्जती सागर-मौन-मुद्रां
सुदूर-हेम्नीड्स-तटेषु सान्द्राम् ॥ ४ ॥

न वेधि सा तत्र कमर्थमेवं
स्वरप्रवाहैः करुणैर्व्यनक्ति ।

सुदूर-वृत्तानि कथा व्यतीता
युधो नु सा वर्णयते कदाचित् ॥ ५ ॥

अथो नु सा प्राकृत-लोक-वृत्तं
दैनन्दिनं गायति निर्विशेषम् ।

निरूप्यते खेद-वियोग-दुःखैः
पर्याकुलो यत्र मनः-प्रवाहः ॥ ६ ॥

श्रुतं मया दीर्घतरं प्रगीतं
बाला जगौ यत्सृणिमुद्रहन्ती ।

ततो निवृत्तोऽप्यनिवृत्तचेताः
अनुस्वनद्गीतमदः स्मरामि ॥ ७ ॥

× × ×

अनुस्मृतिः

(तस्यैव)

पञ्चाब्दाः सम्प्रयाताः शुचि-शिशिर-कृताः पर्याया येषु दीर्घाः
श्रूयन्ते स्निग्ध-नादाः पुनरपि शिखरि-प्रस्त्रवन्निर्झराणाम् ।
लक्ष्यन्ते ध्यान-निष्ठा विजन-वन-गता अद्रयस्तुङ्गशृङ्गा
येषामत्रानुभावो भुवि ननु तनुते शान्तिमाकाशसंस्थाम् ॥ १ ॥

विस्रब्धः पादपाधस्तलमिह निभृतं यावदासे पुरस्ताद्
इत्येवं रम्य-दृश्यात्सहजमुपगतो नेत्र-निर्वाण-लाभः ।
कुट्यः क्षेत्राणि दूरादपरिणत-फलैर्व्यक्त-पालाश-वर्णाः
कुञ्जैरुद्यान-वाटैः सघन-तरु-दलैः शोभमाना वनान्ताः ॥ २ ॥

दृश्यन्ते पङ्क्ति-बद्धा उपवन-वृतयो राजयो वा वनानां
तद्वर्णा गोचरा वा गगनमभिगता नीरवा धूम-लेखाः ।
नूनं ता लक्षयन्ते' वसति-विरहितान् काननैकाश्रितान् नृन्
वानप्रस्थं गुहास्थं विजनमुपगतं पावकासेविनं वा ॥ ३ ॥

यस्मिन् कालान्तराले चिरतर-विरहे नान्धकारं प्रयाताः
रम्याकारा इमे ते भृशमपि नगरे संस्मृता मेऽपरोक्षाः ।
प्रायः खेदं विषादं गतवति हृदये तेऽवलम्बा अभूवन्
माधुर्यं शान्तिमन्तः कुशलपरिणतिं शुद्धसत्त्वं च तेऽदुः ॥ ४ ॥

वृत्तिस्त्वन्याप्युदात्ता लघयति सुभगा जाड्यभारावनद्धं
दुर्बोधं विश्वमेतद् गमयति च शनैः प्रेरणा भावमस्मान् ।
रुद्धप्राये यतो नो रुधिर-विसरणे श्वासचारे बहिस्तः
सुसावन्तःप्रबुद्धाः प्रशमित-मनसा तत्त्वमालोचयामः ॥ ५ ॥

तत्त्वं मिथ्या किमेतन्न खलु नियमतो ज्ञायते मे तथापि
व्यर्थोद्वेगैः प्रवृत्तेस्तमसि भयजडैर्दुःखभेदैरनेकैः ।
आक्रान्तेनान्वभावि स्फुटमपि वयिके^२ऽरण्यसंचारशीले
चेतोर्हर्षः प्रसादस्तव विदितभुवो रम्यताभावेन ॥ ६ ॥

१. ज्ञापयन्ते ।

२. वयिका तन्नाम्नी नदी ।

भूयोऽप्यत्रागतस्य स्मृतिमुपगमितः पूर्वकालः पुनर्मे
चित्रं मालिन्यमन्दं क्रमश इव यथा मार्जनाद् व्यक्तिमेति ।
एवं तारुण्य-वृत्तं पुनरपि मनसा भाव्यते तद् व्यतीतं
सर्वस्वं मे तदासीत् प्रकृतिरथ गिरेर्निर्झरेषु व्यहार्पम् ॥ ७ ॥

शैलस्त्रोतः-प्रपातः पटुतर-निनदो नाजहान्मानसं मे
रागावेशोपमोऽसी गिरिगहनवनोद्भासि-रूपाणि वर्णाः ।
उत्कण्ठावेगभावाः परिगत-हृदयाः प्रीतिबन्धा अभूवन्
संवेद्या निर्विकल्पाः स्फुटतर-रुचयो रम्यभासास्तदा मे ॥ ८ ॥

बुद्ध्याहार्यो न चार्थः क्वचिदपि मनसा कल्पितोऽपेक्षितो वा
नित्याकाङ्क्षा ममाभून् नयनसुभगतामात्रसक्ता तदानीम् ।
कालोऽसी दूरयातो निरतिशय-सुखानोत-खेदोऽधुना तु
यातोऽप्युद्वेगहेतोश्चकित-मति-कृतो विभ्रमो हर्षगर्भः ॥ ९ ॥

दूये नैवात्र किञ्चिन् निज-विगत-दशाभ्यस्त-सौख्यं विचिन्त्य
संवेद्यानां विशेषा अनुभव-विदितास्तादृशा न स्फुटा यत् ।
सन्धत्ते कोऽप्यपूर्वो मनसि समुदितो भावबोधः क्षतिं मे
स्वात्मानं तत्कृतार्थं परिचित-विषये दृष्टिलाभेन मन्ये ॥ १० ॥

ज्ञातं मे दर्शनीया प्रकृतिरपि हृदा नाविवेकेन यूनः
प्रायोऽव्यक्तं श्रुतं तन्मनुज-भव-गतं निश्चलं दुःखगीतम् ।
लक्ष्यश्चात्र प्रयोगः खरमृदु-रहितो मध्यमार्गानुसारी
मर्त्यानां भावशुद्धिं प्रणयति विनयं चापि धत्ते समर्थः ॥ ११ ॥

आसन्नं मेऽनुभूतं किमपि जनयते हर्षलोला धियो यद्
भूतेष्वन्तःप्रविष्टं विलसति निलयो भास्वतो भासु यस्य ।
अम्भोधेमण्डलेऽपि प्रवितत-वियति श्यामले कान्तिभाजि
प्राणाधारे समीरे भुवन-जन-मनो व्याप्नुते तन्महत्सत् ॥ १२ ॥

चेतन्यं तद् गतिः सा निखिल-मतिमतां प्रेरिका गोचराणां
व्याप्तत्वात्तस्य रम्यं प्रकृतिविलसितं शैल-शृङ्गावलीनाम् ।
कान्तारोपत्यकानां घन-हरित-भुवः श्रव्य-दृश्यानुभावे
प्रत्यक्षस्यापराधं रचयति तु मनःकल्पना यत्र नूनम् ॥ १३ ॥

भापायामिन्द्रियाणां विमलतम-धियां तत्त्व-विम्बावभासः
प्रत्यक्षेयं तनुस्तत्प्रकृति-परिगता देशिका मे विभाति ।
सा धात्री प्राणिनां सा मम हृदयमभिन्नायते रक्षिभूता
निश्शेषो मे विवेकः प्रभवति हि ततः स्वामिभूतः स आत्मा^१ ॥ १४ ॥

× × ×

नवतंगल-गीतम्

(महाकवेः कीदृशस्य^२)

विकारश्चित्तं मे व्यथयति तथा चेन्द्रियगणं
विमोहं तन्द्रालुं गमयति यथा जाङ्गलरसः ।
मदाद् वा मज्जामि स्मृति-हरण-पाताल-सरिति
न ह्रीर्ष्या मे तुभ्यं सुखिनि तव सौख्येन सुखिनः ॥ १ ॥

तरुणां देवी त्वं लघुतर-पतत्रे वनभुवि
क्वचिद् रागालापैर्मधुरतर-कुञ्जे विहरसि ।
असंख्यच्छायाभिर्हरिततर-कान्त्या विलसिते
मधुश्री-गीतं ते सुखतरमबाधं विजयते ॥ २ ॥

गभीरे भूगर्भे चिर-निहित-शीतासव-रसः
सगीत-प्रोल्लासः कुसुम-सुरभिर्ग्राम-हरितः ।
द्रवीभूतो हासोऽशिशिर-कर-सेवीव रुचिरो
निमेषैरुन्मेषैः स्फुरति सततं बुद्बुदमयैः ॥ ३ ॥

परोवाहासन्नोऽधर-सघन-रागार्पण-पटु-
र्मया पात्रे लभ्योऽरुण-मृदुल-वाङ्-निर्झर-झरः ।
यदापानाद् हित्वा निखिल-जगतीं यामि निभृतं
विलीये त्वत्सार्वं गहन-वन-कुञ्जे हृत-हृदि ॥ ४ ॥

-
१. इतः परं मूले कानिचन पद्यानि विषयान्तरमिवोपस्थापयन्ति । अतोऽत्र त्यक्तानि ।
 २. 'रोमैन्टिक'-धारायाः कविः । ऐन्द्रिय-संवेदन-स्फुटत्वं सौन्दर्योपासनं माधुर्यं समा-
धिश्च तस्य काव्ये विशेषेण लक्ष्यन्ते । प्रस्तुते काव्ये नक्तङ्गलविहगो दिव्य-
कविवाचः सङ्केतः ।

विदूरालक्ष्यः स्यां विलयमिव यातः स्मृतिपथा-
दपेयान्मेऽशेषं तरु-जगति यत्ते न विदितम् ।
मनस्तापः खेदो ज्वर इव तथा चार्तनदितं
जरा-जोर्णाः केशाः क्षय-नियत-तारुण्यमपि च ॥ ५ ॥

विचारो लोकेऽस्मिन् जनयति विषादं हृदि घनं
करोत्यन्तः शून्यं स्फुरति च पुरो रूप-नियतिः ।
यथा कालो नित्यं मलिनयति कान्तिं नयनयोः
प्रियायाः कामी यद् विलपति तथा परिणतिवशात् ॥ ६ ॥

अपेहि त्वामेतुं दृग्विषय-वाक्-पक्षतिधरः
स्थितः सन्नद्धोऽहं विजडितमनस्तु भ्रमति मे ।
अये सान्निध्यं ते किमिव न मयावापि चकितं
मृदुस्निग्धं नक्तं विधुरपि चकास्ति स्तृ-सदसि ॥ ७ ॥

निरालोक-प्राये हरित-जल-नीली-मलिनिते
तरुच्छाये कान्तिर्दिव इव विधोर्वात-विधुता ।
न रूपाणि प्रेक्षे भुवि चरण-पाश्वे सुमनसां
न जाने सौरभ्यं विटप-मृदु-धूपायितमिव ॥ ८ ॥

सुगन्धि-ध्वान्तेऽस्मिन् किमिति कलयामि स्वमनसा
तृणेषु स्तम्बेषु स्फुट-फल-तरुष्वाहितमिति ।
सिताः शोणा नीलाः कुसुम-शत-भेद-व्यतिकरा
वसन्ते गुञ्जन्तो मधुकर-निवासा विलसिताः ॥ ९ ॥

मया भूयो गीतैः सुख-मरण-रागः प्रकटितो
निलीयेरन् दिष्टया निभृतमनिले मेऽसव इति ।
इदानीं श्यामे ते स्वर-मधुरिमा यच्छ्रुतिगतो
निशोथे मन्ये तन्निधन-समयोऽप्यागत इति ॥ १० ॥

जडीभूतः पृथ्व्यां तव निधन-गीतं क्व शृणुयाम्
अमर्त्यं वाणी ते चिर-नवतरा सर्व-रुचिरा ।
यया मम स्पृष्टं परभुवि रुथः कातरधियः
यया सिद्धा दृष्टिर्वहुतर-विचित्राण्यधिकृता ॥ ११ ॥

यथा द्वीपे दुर्गाद् विजन-वन-देवी-समुषिते
गवाक्षा मुच्येरन्नधिजलधि फेनोमि-वलये ।
अयेऽतीतं गीतं वन-गिरि-सरित्-क्रामि करुणं
विलीनोऽसौ स्वप्नो ननु मनसि बोधः समुदितः ॥ १२ ॥

× × ×

सैषा स्थिता यवन-शिल्पि-कृता निधानी
(तस्यैव^१)

अद्याप्यधर्षित-वधु प्रशमस्य नूनं
मौनस्य धीर-समयस्य च पोष्यपुत्रि ।
वन्येतिहासिकवरे मधुरं त्वयैवं
व्यङ्ग्याः स्वलंकृत-कथाअतिशय्य काव्यम् ॥ १ ॥
काख्यायिका वपुषि पत्रदशे त्वदीये
या देव-मानव-गणान् विषयीकरोति ।
रम्यारकेडि-वसतीन् यवनान्तरीपे
केऽसौ सुरा नरवराः प्रमदाश्च वामाः ॥ २ ॥
मत्तं किमेतदनुधावनमङ्कितं किं
सम्मर्दपूर्वकमरूपि^२ पलायनं वा ।
वंशान्धमन्ति क इमे पटहेष्वमी के
कोऽयं समुत्सव-रसो गमितोऽतिवेलम् ॥ ३ ॥
रागाः श्रुता मधुरतां हृदि भावयन्ति
नाकर्णितास्तु खलु भान्ति विशेषभाजः ।
वंशा^३ अतीन्द्रियतया धमतास्वराणि
गीतान्यपार्थिव-चित्ते श्रुतिपेशलानि ॥ ४ ॥
गानात्कदापि विरमेन्न शुभो युवाऽसौ
नासौ तदाश्रिततरुर्भविता प्रपर्णः ।
घृष्टोऽपि वल्लभ कदापि न चुम्बितासि
स्वां वल्लभामुपगतोऽपि न संगतो यत् ॥ ५ ॥

१. काव्येऽस्मिन् कलाव्यक्तसौन्दर्यस्य कालजयित्वं ध्वनितम् ।

२. अरूपि = रूपितम् ।

३. वंशाः = हे वंशवादकाः ।

मा गात्तथापि हृदयं तव खेदलेशं
नासौ गमिष्यति कदापि विहाय दूरम् ।
सेविष्यते सततमेव च पूर्वरागं
रम्याकृतिः प्रियतमा च पुरः सदैव ॥ ६ ॥

दिष्ट्या न हास्यथ निजं नव-पत्र-भारं
शाखा वसन्त-विभवेन युताः सदास्थ ।
अश्रान्त वादकवर प्रधमाग्रगीतं
कामः सुखः सुखतरो भवतु प्रकामम् ॥ ७ ॥

भोग्यः सदेह-मदनो यदभुक्तदीप्तः
श्वासाधिकश्च रभसाच्चिर-यौवनश्च ।
हृत्ताप-नेत्र-सलिलाविल-काम-लीलं
लोकं समुत्तरति भाति तथा च शिल्पे ॥ ८ ॥

आयान्ति यज्ञमिह के हरिताभवेदि
कस्त्वं महाद्भुत पुरोहित माल्यपाश्वरिम् ।
उच्चारवां नयसि वत्सतरीं किमर्थं
पीराः ऋतार्थमुपयन्ति कुतः पुरात्ते ॥ ९ ॥

सिन्धोस्तटे पुरमदस्सरितस्तटे वा
किं वाद्रि-दुर्ग-निहितं जन-चार-शून्यम् ।
वीथिष्वितःप्रभृति नोरवतास्य नित्यं
तद्धेतु-वर्णन-परोऽपि निवर्तते कः ॥ १० ॥

रूपं गुणैस्तव शुभं यवनोचितं च
श्वेताश्म-मूर्त-तरुण-प्रमदा-जनांकम् ।
उत्कीर्णमर्दित-तृणं वन-शाखि-शोभि
मौनास्थिते स्पृशसि नोऽद्य सनातनीव ॥ ११ ॥

जीर्यद्युगे व्रजकथे चिर-संस्थितासि
रम्यं च सत्यमिति च व्यपदेश एव ।
नार्थान्तरं क्वचिदिति प्रतिपादयन्ती
तत्त्वं परं मनुजवेद्यमभेद-रूपम् ॥ १२ ॥

शरद्गीतम्

(तस्यैव)

वलोकानभिधावन्ति या मृद्रीका लता इमाः ।
 गृहवृक्षाश्च ये सन्ति जलनीलि-समन्विताः ॥ १ ॥
 फलभारेण ते नम्रा विधेयाः सुभगास्तथा ।
 विधेयाः पक्वनामोद-निर्भराः फलराशयः ॥ २ ॥
 आप्यायन्तामलाबूनि पुष्पाणि विकसन्तु च ।
 परागपरिवाहेषु रसिका अलिराजयः ॥ ३ ॥
 मन्येरन्नातपस्निग्धान् दिवसान्नित्यवर्तिनः ।
 इति मन्त्रयमाणेयं परिणाम-प्रदायिना ॥ ४ ॥
 रविणा कृतसौहार्दा साम्प्रतं दृश्यते शरत् ।
 दधाना मिहिका-शोभां मृद्रीञ्च फलशालिताम् ॥ ५ ॥
 अस्याः कुत्रापि लक्ष्यन्ते धान्योत्कारेषु कैतवात् ।
 वातेन किञ्चिदाधूताः केशा निष्पावकारिणा ॥ ६ ॥
 स्वयमेव ववचित्लक्ष्या सीतास्वामोदशायिता ।
 क्षणं कुसुमजालानां लवने लब्धविश्रमा ॥ ७ ॥
 धान्यसंग्रहकर्त्रीव शरत्सन्दृश्यते ववचित् ।
 स्रोतसः सङ्क्रमे भारं धारयन्ती शिरःस्थिरम् ॥ ८ ॥
 फलासवस्य सन्धाने परिस्रुत-परिस्रुताम् ।
 पश्यन्तीव विभातीयं शनकैर्धौरलोचना ॥ ९ ॥
 वासन्तिकानि गीतानि वर्तन्ते कुत्र साम्प्रतम् ।
 माध्यासीस्तानि सङ्गीतं पुरतो भाति शारदम् ॥ १० ॥
 उन्मीलयति चित्राञ्चे निमीलद्विवसच्छविम् ।
 क्षेत्राणि धान्यकाण्डानि पाटलाभानि कुर्वति ॥ ११ ॥
 प्रवहत्सु निमज्जत्सु वातच्छन्दोज्जुसारिषु ।
 वानीरेषु सरित्तीरवर्तिषु श्रूयते स्वरः ॥ १२ ॥
 गणशो विलपन्तीनां दंशीनामिव दूरतः ।
 अमन्दं च गिरिप्रान्तादधोषं कुर्वन्ति मेषकाः ॥ १३ ॥
 वृतिषु झिल्लिकारागो वाटीषु पिककूजितम् ।
 भाति कलकलश्चैव गगने शुक-संगमात् ॥ १४ ॥

×

×

×

निशा

('शैलो'-महाकवेः^१)

नयसि दिनमशेषं स्वप्नतन्तून् वयन्ती
मुदित-शबल-भीत्या रञ्जितान्यत्र रात्रे ।
लघु जहिहि गुहां ताम्पूर्वशैले निगूढां
रचय चरणपातं वारुणी-वारि-राशौ ॥ १ ॥

गगन-शिति-निचोलं तारकाङ्कं दधाना
मुकुलय दिन-नेत्रे चुम्बनेः कुन्तलैश्च ।
नगर-वन-समुद्रान् पर्यटन्ती न एहि
निचित-निखिल-माया-मुद्रितालोक-दृष्टिः ॥ २ ॥

उषसि तुहिन-बिन्दुं शोषयन्तं खरांशुं
तरु-कुसुम-शयानं चापि मध्याह्न-कालम् ।
दिनमतिथिमवज्ञा-ग्लान-गात्रञ्च दृष्ट्वा
मम हृदय-विनोदः काङ्क्षतस्त्वां न जातः ॥ ३ ॥

तमि^२ तव सहजातो नैव मृत्युः प्रियो मे
न च रमयति बालः स्वापनामापि मां सः ।
अलस-नयन-चारुः श्रान्त-भृङ्गोपमो यः
किमपि किमपि मन्दं गुञ्जति त्वत्समीपे ॥ ४ ॥

ननु तव विगमेऽसौ नास्ति मृत्युर्विदूरे
निखिल-हृदय-निष्ठा संनिधौ चापि सुप्तिः ।
तदपि न वर-याञ्चा जायते सा तयोर्यो
त्वयि भवति तमिस्ते शीघ्रमेहि प्रिये मे ॥ ५ ॥

x

x

x

१. 'रोमैन्टिक'-कविः 'शैलो', 'क्रान्तिकारी', 'दिव्यचेतनः' (एथोरियल), 'आध्यात्मिकः'
(साइकिक), स्वातन्त्र्योपासकश्च प्रसिद्धः । अस्य काव्ये निर्बाधप्रवाहा कल्पना
गगनचारिणीव भाति ।

२. तमि = रात्रे ।

कस्यैचित्

(तस्यैव)

मलिनितमभिधानं प्राकृतैर्दुष्प्रयोगात्
न खलु न खलु जिह्वा दूषयेन्मे पुनस्तत् ।
परिचितमिव भावं नाद्रियन्ते मृपैव
न खलु न खलु भावः सोऽवमान्यस्त्वया तु ॥ १ ॥

विभजतु किमिवाशां तत्समां वा निराशां
प्रभवतु वद नीतिः संयमे वानयोः किम् ।
अहह मयि दया ते चारुशीले प्रिया मे
न तुलयितुमलं सा लभ्यमानान्यतश्चेत् ॥ २ ॥

यदपि सकल-लोके प्रेम-शब्दाभिधेयं
दयित मम सकाशे नास्ति तत्ते प्रदेयम् ।
हृदय-समुदितं मे तत्र संराधनं ते
भवतु, नहि दिवः स्यात्तादृशे काप्युपेक्षा ॥ ३ ॥

अभिलषति पतङ्गस्तारकं दूरदीप्तं
स्पृहयति च निशा यद् भास्वदालोकनाय ।
सदृश इव ममायं भक्तिभावस्त्वयि स्यात्
निवससि बहुदूरे दुःख-विश्वाद् यतो नः ॥ ४ ॥

× × ×

पश्चिम-वातः

(तस्यैव)*

पाश्चात्त्योऽदम्यवातः प्रवहति शरदः श्वासभूतः पुरस्ताद्
यस्यादृश्यानुभावाद द्रवति विवशितो जीर्णपर्णव्रजोऽयम् ।
मन्त्रैर्निस्सार्यमाणोऽरुण-शितिकपिशः प्रेतसंघो यथा स्याद्
रोगाद्वा कान्दिशीको जनपदविसरो मारकाद्वावतीव ॥ १ ॥
सारथ्ये बीजवारस्तव ननुडयते शैशिरावासहेतोः
शेते भूगर्भमध्ये शव-निवह-समस्तावदाकांक्षमाणः ।
यावत्तूर्यस्वरेण प्रसवमुपदधद् बोधयन् जालकानि
शैलेषूपत्यकासु प्रविततहरितः पुष्पकालः समेति ॥ २ ॥

* क्लान्तिदूतसंकेतोऽत्र पश्चिमवातः ।

स्वच्छन्दा चेतना ते विचरसि सततं व्याप्य विश्वं समग्रं
त्वं रुद्रोऽथापि विष्णुर्हरसि जगदसूत्रायसे चापि नित्यम् ।
श्वासस्ते शीर्णपर्णः शरदि पुनरसौ वाति वासन्तिकोऽपि
रक्षन् सौरम्यवाही प्रणिहित-विभवो लोकमुज्जीवयंश्च ॥ ३ ॥

उत्तुङ्गे रंहसा ते नभसि जलधिजा वारिवाहा विशीर्णाः
पर्णीघा जीर्यमाणा दिव इव पतिता वैद्युता वर्षदूताः ।
दूरादालक्ष्यते तेऽसित-सरणितलोद्भूयमानालकान्तम्
आशीर्षं खे प्रधावत् क्षितिजपरिधितो मारुतं तीक्ष्णवृन्दम् ॥ ४ ॥

एषा वर्षान्तरात्रिनिधनमिव कलैस्त्वत्स्वरैर्गायतीव
बाष्णोधैः स्तम्भितं ते निहित-मृत-नभो-मण्डल-च्छन्न-चैत्यम् ।
भावी यस्माच्च कृष्णोऽशनि-सित-करकाचित्रितो वर्षपातः
वेगाद्वायोऽन्तरिक्षं स्फुटितमिव भवेच्छ्रूयतां मे हवोऽद्य ॥ ५ ॥

आग्नेय-द्वीप-पार्श्वे प्रसृत-जल-भुजो बाय-तोर्योपशायी
भूमध्ये श्यामकान्तिः स्फटिक-निभ-सरित्-पाश-दोलायमानः ।
सौधानट्टालकांश्च प्रमुदितकुसुमान् स्वोमिषु भ्राजमानान्
स्वप्ने पश्यन् निदाघे परिमल-विवशोऽबोधि सिन्धुस्त्वया हे ॥ ६ ॥

मार्गे तेऽदलान्टिकोऽसौ सलिल-विषमताजन्य-गतानुबन्धी
यस्याधस्ताच्च दूरे तलरुहविरसा वीरुधोऽन्यानि यानि ।
गर्भस्थान्यम्बुराशेरुर्विविध-वनान्यद्भुतान्याततानि
वेवर्ण्यं वेपथुं च प्रतिरव-महतो घोषतस्ते प्रयान्ति ॥ ७ ॥

जीर्णं पर्णं यदि स्यां द्रुत-घन-शकलं वा हरेर्मां यथेष्टं
यद्वा मुक्तात्मनाम्भस्तरलितलहरी प्रेर्यमाणा त्वया स्याम् ।
स्पर्धा ते यत्र बाल्ये गतिलघिमनि मे धावतोऽभूदनु त्वां
कालोऽसौ हन्त यातः, सरणिनिपतितः कण्टकेषु क्षतोऽहम् ॥ ८ ॥

मानी स्वच्छन्दवृत्तिर्लघुगतिरपि ते शीलसाम्यं बिभर्मि
याता^१ कालेन बद्धो दृढ-निगड-गुणेरद्य दुर्दैवदीनः ।
साजात्यात्प्रार्थये त्वामयि सततगते मामतः क्षीणसत्त्वं
मेघान् पर्णानि वीचीर्बहसि मृदुमुखं तद्बुद्धारयेथाः ॥ ९ ॥

वीणां मां कल्पयेथा वनमनुरणितं सार्यमाणं यथा ते
नूनं मेऽप्यंग-यष्टिविगत-तरुणिमा शीर्णपर्णा चनीव ।
संचादस्ते स्वराणां व्यतिकरमुभगो व्याप्नुते चक्रवालं
छायां गृह्णन्तथास्मत् करुणमधुरतां शारदीं व्यञ्जयंश्च ॥ १० ॥

उद्दामात्मन्ममात्मा भव निज-सहसा विश्वमाक्रामसि त्वं
पर्णांघ्रं जीर्णशीर्णं वहसि भुवि यथा नूतनोन्मेषहेतोः ।
एवं संरोपयेथा दिशि दिशि विकिरन् मे धियः कालयाता-
श्छन्दःसिद्धाः प्रजाभ्यो वितर मम गिरो विस्फुलिगोपमाश्च ॥ ११ ॥

शान्तप्रायस्य वह्नैः कणनिकरखरं भस्म दोधूयमानो
भूयो गर्भोन्मुखत्वं विरचयसि भुवः प्रेरयैवं गिरो मे ।
ताभिः सम्बोधयेथाः शयितमिव जनं भावि-सन्देशतूर्याद्
वायो पुष्पाकरोऽसी शिशिर उपगते नूनमासन्न एव ॥ १२ ॥

× × ×

रतिप्रियः

(तस्यैव^१)

विलपामि वियोगशोकतो
विगतो हन्त सखा ह्यसौ प्रियः ।
शिखिना ग्रसितः पुनर्ननु
रतिनाथो हरनेत्रजन्मना ॥ १ ॥

जगती निखिलापि सास्रतां
भजतां, नैव विमोक्षमेष्यति ।
स शिलोपम-जाड्य-बन्धनान्
न रविर्यत्र रजो न लोक्यते ॥ २ ॥

प्रहरा अतियन्ति दुःखदा
अयमेको न निवर्तते खलु ।
अथवा प्रहरीकृतश्चिरं
स्मृतिरक्षी भविता भविष्यति^२ ॥ ३ ॥

१. मूलस्याल्पीयसोमेव च्छायामनुवादोऽनुसरति । संक्षिप्तश्चायम् ।

२. भविष्यति = अनागते ।

जननी महती क्व विस्मृता
तमसाच्छन्नशरोऽवधीत् सुतम् ।
किमु सा प्रतिशब्द-गुञ्जिते
निजलोके हतलोचना स्थिता ॥ ४ ॥

धरणीपरिलुण्ठितः श्वसन्
स हि गीतैर्निधनावरोहिभिः ।
कुसुमैरिव भूषयन् भुवं
यमराजं विहसन्निव स्थितः ॥ ५ ॥

विलपेन्नु शुचा विबुध्य सा
शयिताम्बा वरमस्तु निःस्वना ।
ज्वलदश्रु-निमग्न-वीक्षणा
निभृतं पुत्रसमा जडा हृदि ॥ ६ ॥

अनिर्वर्तितया ययावसौ
रमणीया निखिलाः प्रयान्ति यत् ।
लवणाम्बु-विवर्धनादयं
न परोवाहमुपैति सागरः ॥ ७ ॥

शिशिरः पुनरेति याति च
मम शोकोऽपि तथा नवीकृतः ।
सरितो मरुतः प्रहर्षिताः
पुनरुद्यान्ति खगाः पिपीलिकाः ॥ ८ ॥

नव-चत्सर-शीबिकागतै-

नवपत्रैः कुसुमैर्व्यदोप्यत ।
मिथुनैर्विहरन्ति पक्षिणो
नवनीडान् रचयन्ति चोत्सुकाः ॥ ९ ॥

हरितास्तपनोयभास्वराः

कृकलासा उरगा विनिद्रिताः ।
जडभावमपास्य तेऽधुना
दहनस्येव विरेजिरे शिखाः ॥ १० ॥

निखिलं विजहौ तदस्तितां
 भजते यत्र मनोज्ञुरागिताम् ।
 ऋतुरत्र निरुत्सवश्च्युता
 प्रियवेला विरसानुवर्तते ॥ ११ ॥
 अपताम वयं कुतो भुवि
 किमु लक्ष्यं किमु भोग्यमस्ति नः ।
 पुरुषाः सममुत्तराधराः
 अधमर्णा इव मृत्यु-निर्जिताः ॥ १२ ॥
 धरणी हरिताऽथ नीलिमा
 दिवि यावद् भविता रुचा ध्रुवम् ।
 निशया दिवसोऽनुयास्यते
 प्रतिकालं भविता विपर्ययः ॥ १३ ॥
 उदिते प्रभवोऽण्डजन्मनां
 मिहिरे याति निरोध एव च ।
 किमु जीवितमप्रभातकं
 प्रतिबुद्धा उडवोऽपि यत् पुनः ॥ १४ ॥
 मनुजेष्वनुवर्तते क्रमोऽ-
 पुरुषेणापि दिवाकरद्युता ।
 धवलीक्रियते नभस्ततो
 निजकान्तिः स्तुषु धीयते यता ॥ १५ ॥
 अथवा न मृतो न निद्रितः
 स भव-स्वप्न-भयाद् विमुद्रितः ।
 वयमेव विकल्पवात्यया
 मुषिता विभ्रम-रेणु-रूषिताः ॥ १६ ॥
 मनसा परिखेदिता वयं
 प्रतियामं विवृतिं भजामहे ।
 उपयन्ति च ये मृदन्वये
 विजडाशाक्रिमयः कलेवरे ॥ १७ ॥
 उदपप्तदसौ दिवं कृती
 तमसः पारमियाय संसृतेः ।
 प्रभवन्ति न यत्र तापकाः
 ज्वलदीर्घ्या-परिखेद-मत्सराः ॥ १८ ॥

मुमुचे स ततोऽपि दुःखतः
 सुखनाम्ना व्यपदिश्यते तु यत् ।
 पृथिवीरजसोऽह्यनाविलः
 कृति-भोगानिल-धूत-संचयात् ॥ १९ ॥
 विरसं हृदयं न शोच्यते
 न जरा तत्र वृथा सितालका ।
 ज्वलति प्रभया विधूमया
 न च भस्मापि निधोयतेऽन्ततः ॥ २० ॥
 युयुजे जगदात्मना समं
 श्रुतिमायान्ति गिरोऽस्य विस्फुटाः ।
 मृदु-तिग्म-निसर्ग-गोतिषु
 स्तनयित्त्नोर्निशि कोकिलस्य वा ॥ २१ ॥
 अविकारि तदेकमेव सद्
 विकृतिं यान्ति बहूनि नित्यदा ।
 दिवि तिष्ठति भाः समुज्ज्वला
 प्रतिबिम्बा भुवि यान्ति चञ्चलाः ॥ २२ ॥
 शबलेः शिखरोऽधंगोलकः
 शकलैः काचमयैर्विनिर्मितः ।
 निधनावधि चित्रयेत्प्रभा-
 मविभागामपि जीवितं यथा ॥ २३ ॥
 × × ×

निपत निपत

(महाकवेः टैनिसनस्य)*

निपत निपत सिन्धो दीर्यमाणः स्वतीरे
 विजड-शिति-शिलासु स्वोर्मिभङ्गैर्हताशः ।
 कथमिति रसना मे भावराशिं प्रवक्तुं
 प्रभवति हृदिजातं प्रेर्यमाणाप्यवार्यम् ॥ १ ॥

* टैनिसनो विक्टोरियायुगस्य मुख्यो महाकविविकासवादकृतास्थो दार्शनिकस्वभावः ।
 तस्य रीतिः प्रसादमाधुर्यगुणा निगूढकरुणध्वनिः ।

विलसति स कुमारो दाशपुत्रो भगिन्या
 पुनरपि तटखाते नाविको गीतमोदी ।
 जलनिधि-गत-पोतः स्वाश्रयं याति धीरः
 क्वचिदपि न लभे तत्पाणि-संस्पर्श-लेशम् ॥ २ ॥
 श्रुतिपथमपि वाणी नाधुना याति तस्याः
 नयनपथमिदानीं सापिलुप्ता दिनश्रीः ।
 न खलु न खलु भूयः प्राप्नुयान्मे कदाचित्
 निपत निपत सिन्धो दीर्यमाणः स्वतीरे ॥ ३ ॥

× × ×

ते हि नो दिवसा गताः

(तस्यैव)

यावत्तान् मनसा स्मरामि दिवसान् कालेन निश्शेषितान्
 आपश्यामि च शारदीं नयनयोः प्रत्यक्षभूतां श्रियम् ।
 अश्रूणि प्रभवन्ति मे हृदयतोऽविज्ञात-हेतून्यपि
 नैराश्यान्नु कुतोऽप्यलोकविदितादर्थानुसन्धिं विना ॥ १ ॥
 प्रत्यग्राणि दिनानि तानि किरणा आद्या यथा नौपटे
 ये शंसन्त्युपयास्यतो नु सुहृदो लोकान्तरादुद्धृतान् ।
 दुःखानि प्रतिभान्ति तानि किरणा अन्त्या यथा लोहिता
 येमज्जन्ति च बन्धवोऽब्धिकुहरे दुःखा सुखा च स्मृतिः ॥ २ ॥
 आसन्ने निधने गवाक्षपटले मन्दायमानप्रभे
 प्रत्यूषे तमसि प्रयाति विहगैरारम्यमाणे रवे ।
 संवेद्यः स यथा निदाघसमयः खेदावहोऽप्यदभुतो
 यातास्तेऽपि तथा विभान्ति दिवसाः संस्मर्यमाणा हि नः ॥ ३ ॥
 स्मृत्यां वा प्रियचुम्बनानि मनसा सम्भाव्यमानानि वा
 प्राप्तेर्दूरतराणि तेऽपि दिवसा अस्माकमेव गताः ।
 उद्दामः प्रथमो मनोभव-कृतो भावो गभीरो यथा
 स्वाद्यश्चाप्यनुशोच्यते च विगतः कालोऽपि जीवन्मृतिः ॥ ४ ॥

× × ×

डोवर-वेला

(भार्नरड-महाकवेः)*

अक्षुब्धः पूर्णविलो जलनिधिरधुना भ्राजते शुभ्रचन्द्रः
तीरे फ्रान्सीय-पार्श्वे स्फुरति पुनरसौ दीप्तिरस्तंगता च ।
आंग्लीये त्वम्बुराशेस्तट-विपुल-शिला मन्दमाभासमाना
दृष्टिं कर्षन्ति रात्रौ मृदु-पवन-हताः पश्य वातायनाग्रात् ॥ १ ॥

लक्ष्या वेलानिवृत्तेः शशिकर-धवले सैकते फेन-लेखा
यामायातैस्तरङ्गैः प्रविचलदुपलैर्गर्ज्यते कर्कशं च ।
भूयो भूयोऽवरोही प्रसरदपसरद्वारि-राशोर्विकम्पो
सम्भूतो मन्द्रमन्द्रो निधनमुपसरन् नित्य-दुःख-स्वरोऽयम् ॥ २ ॥

वेला-पर्यायवद् या मल-निवृत्त-दशा क्षीयते पूर्यते च
संसारे दुःखभूता मनुज-सहगता ख्यापयन्तं पुरा ताम् ।
अश्रोषीन्नाट्यकारः स्वरमिममुदधेर्यावनोऽसौ सफोःकीज्
दूरेऽस्मिन्नुत्तरेब्धौ वयमपि शृणुमो व्यक्त-दुःखं** तमेव ॥ ३ ॥

पूर्वं श्रद्धा-समुद्रः परिगत-धरणिर्मेखलेवोज्ज्वलासीद्
अद्यत्वे लोकतोऽसौ व्यपसरति ततो नीरसा भूतटान्ताः ।
यत्र स्तीर्णा विवर्णा गत-जल-वसनाः शर्करास्तत्र चास्य
दीर्घः कारुण्य-रावः श्रुति-पथ-विषयो नैश-वाते विलोपी ॥ ४ ॥

प्रेमा नः सत्यसन्धो भवतु, बहुविधे स्वप्न-रम्येऽहि लोके
विद्यन्ते नैव हर्ष-प्रणय-रुचि-शमा नापि दुःखान्निवृत्तिः ।
आश्वासो नैव लभ्यः क्वचिदपि भुवने वर्धमाने तमिस्त्रे
युध्यन्ते तत्र सेना जनित-कलकला मोह-राज्येऽविवेकाः ॥ ५ ॥

X

X

X

* अयं महाकविरपि बिक्टोरियायुगाविर्भूतो दर्शनासक्तो मधुरस्पष्टस्वरः ।

** बहुव्रीहिः ।

परित्राजक-विद्वान्

(तस्येव)

ह्वयन्ति शैलादविपाल याहि
कुटीरमुन्मोचय पश्वगारम् ।
व्रजस्त्वदीयो न बुभुक्षितः स्याद्
न ते सखायोऽपि विशुष्क-कण्ठाः ॥ १ ॥

न च प्ररोहेयुरितोऽधिकं च
तृणानि विच्छिन्न-शिखानि यावत् ।
स्थिरा च केदार-ततिर्यदा स्यात्
नक्तं मनुष्याः शुनकाश्च सुप्ताः ॥ २ ॥

ज्योत्स्नावदातेषु च शाद्वलेषु
सितावयो यद् विचरन्ति केचित् ।
तदा त्वमायाहि पुनः स्वकं च
लक्ष्यं समाराधय दत्तचित्तः ॥ ३ ॥

पूर्वाह्णमापुञ्जित-धान्यगुच्छः
श्रान्तवाऽत्र विश्राम्यति धान्यलावः ।
क्षेत्रे निधायोच्च-निरातपे च
स्व-कण्डिकां पात्रमथोत्तरीयम् ॥ ४ ॥

यूथान्यवीनां विरुन्ति दूरे
लपन्ति वृन्दानि च लावकानाम् ।
शृणोमि सम्पृक्त-स्तानि तानि
शुचेरिवाव्यक्त-पटु-स्वराणि ॥ ५ ॥

धान्यान्तरालक्ष्य-विलोहितानि
पुष्पाणि नालानि च पाण्डुराणि ।
मूलानि कान्त्या हरितानि चैव
लता-प्रतानैर्ग्रथितानि पश्यन् ॥ ६ ॥

मरुत्-समाधूत-शिख-द्रुमाली-
प्रवर्षितामोद-भरे च शादे ।

छायासु शट्प्रां परिकल्प्य कालं
नयामि यावद्रविरस्तमेति ॥ ७ ॥

उक्षाख्य-तीर्थस्य विलोकये तान्
अट्टालकान्पाश्वर्-गतां कृति च ।
ग्रान्वील-नामा व्यलिखत् कथां याम्
उद्दिश्य यायावर-पण्डितं तम् ॥ ८ ॥

विद्वान् स दीप्त-प्रतिभा-सनाथो
विद्यालये किन्त्वनवाप्त-वृत्तिः ।
भेजे विरक्तिं निज-यूथ्य-वर्गा-
ज्जगाम यायावर-संघ-मध्ये ॥ ९ ॥

स एकदा ग्राम-पथेषु दृष्टः
सब्रह्मचारि-द्वय-संगतश्च ।
पृष्टश्च ताभ्यामवदन्नवीन-
स्व-यूथ्य-यायावर-शील-वृत्तम् ॥ १० ॥

विद्यास्ति तन्मध्य-कृत-प्रचारा
यया विजानन्ति परस्य चित्तम् ।
स्व-कौशलेनाथ वशं नयन्ति
विद्या प्रकाश्या यदि सोपलब्धा ॥ ११ ॥

विद्या-रहस्यं निहितं सुगुप्त-
मभिज्ञ-वर्गेण तथापि लभ्यम् ।
प्रकाशनायेति ततो निवृत्तो
न चापि दृष्टः पुनरन्यदा सः ॥ १२ ॥

पुरातनाकारमुपादधानो
वस्त्रं शिरःशोभि तथोत्तरीयम् ।
कपोतवर्णं च विलोकितः सः
ध्यायी भ्रमन् मौनगतः कदाचित् ॥ १३ ॥

इति प्रवादः प्रथितस्तथापि
वसन्तकाले मिलितोऽविपालैः ।
दृष्टोऽथवा पान-गृहेऽपरैश्च
स पामरैरासन-संस्थितोऽपि ॥ १४ ॥

वेद्योव यायावर रूपतस्त्वां
पृच्छामि यूनः किमु दृष्टवन्तः ।
क्षेत्रेषु शून्येषु भवत्प्रचारं
शस्येषु रक्षाधिकृता यदा ते ॥ १५ ॥

निदाघ-काले जल-शीत-तोरे
नौका-शयालुः पृथु-शाद-पाश्वे ।
वोक्षे गिरोनातपशोभिनस्तान्
निलीयसे क्वेति च चिन्तयामि ॥ १६ ॥

व्यलोकयन् ग्रीष्म-विभावरीषु
केचित्सरित्तीर्थगतं भवन्तस्म ।
चन्द्रांशु-संस्पृष्ट-जलं स्पृशन्तं
ध्यानस्थमङ्कुस्थित-पुष्पराशिम् ॥ १७ ॥

नृत्यार्थमालक्षि समागतेन
दूरादपि ग्राम-वधू-जनेन ।
श्यामायमाने विचरन् भवान् वा
क्षेत्रेऽथवा मार्गमतः प्रविष्टः ॥ १८ ॥

प्रत्यग्रहीषुर्भवतो युवत्यः
पुष्पाणि नानारुचि-रूपितानि ।
श्वेतानि नीलानि च लोहितानि
सिक्तानि सन्ध्या-निभृतं तुषारैः ॥ १९ ॥

पलाल-रक्षे च निदाघ-काले
भास्वत्सु दात्रेषु रवेस्त्विषा च ।
वेल्लत्सु शादेषु नदीजलेषु
कृष्ण-स्फुरत्पक्षि-निषेवितेषु ॥ २० ॥

स्नानार्थमायात-जनैरलोकि
निषेदिवांस्तीरमुदग्र-दर्भम् ।
विचित्र-वेशः कृश-काय आरात्
क्वचिद् भवान् ध्यामल-शून्य-दृष्टिः ॥ २१ ॥

कम्नर-गिरि-श्रेणिषु निर्जने च
निरगल-द्वार-गृहस्थ-नार्या ।
वस्त्राणि सायं प्रतिसन्दधत्या
विलोकितो वा क्वचिदेव यातः ॥ २२ ॥

द्वारं समाश्रित्य निरीक्षमाणः
खले यवं धान्य-विमर्दकान् वा ।
दृष्टोऽथवाद्रि-प्रवणे प्रयाते-
बलिश्चिरं निर्झर-केलि-लग्नैः ॥ २३ ॥

वासन्तिकं वासरमेव दीर्घं
पश्यन् क्वचिद् गोचर-चारिणीर्गाः ।
यावन्नभस्तारकितं ततश्च
गच्छन्नवश्यायि-तृणेषु मन्दम् ॥ २४ ॥

बैगलेवनान्ते च शरद्दिनेषु
यायावर-स्थापित-वस्त्र-वासे ।
क्षुपेक्षु पुष्पैः सितपाटलेषु
खगैः क्वचिन्निर्भयकोर्तितो वा ॥ २५ ॥

व्रजन्नभोक्षणं मनसा प्रतीचा
गतश्रियं मञ्जरिकां दधानः ।
अन्यस्थभावो भ्रमयन् कराभ्यां
प्रतीक्षमाणश्च दिवः प्रबोधम् ॥ २६ ॥

दृष्टो न किं त्वं शिशिरे कदाचित्
जल-प्लुत-क्षेत्र-तलोच्च-मार्गे ।
प्रावारनद्धो हिम-पात-योधो
हिक्सीं व्रजन् दारव-संक्रमेण ॥ २७ ॥

आरुह्य कम्भर्गिरि-शेखरं च
सितं परावृत्य ततोऽनुपश्यन् ।
हिमस्य पातं सधनाग्रमानं
क्रिस्तीयशालोत्सव-दीप-मालाम् ॥ २८ ॥

स्वप्नो ममायं यदतीतमेतद्
शतद्वयं प्रद्रुत-वत्सराणाम् ।
कथा यतस्ते प्रसृतोक्षतीर्थे
लिलेख यां ग्रैन्विल-नामकोऽसौ ॥ २९ ॥

विचित्र-विद्या-ग्रहणाय जिप्सो-
गणेन देशानटतस्ततस्ते ।
श्मशानशायित्वमियाय कायश्
छायासु कृष्णारुण-यू-तरुणाम् ॥ ३० ॥

प्रयान्ति कालेन नराश्चलेन
दशान्तराणि व्यसनोदयाभ्याम् ।
वीर्यं तयायुः क्षपयन्ति भोगात्
कर्माप्ययन्ति स्वकमात्मने च ॥ ३१ ॥

अनित्यभोगेषु विरक्त-चेताः
ज्ञानैकलक्ष्यो मरणादतीतः ।
अलोकसामान्यतया विभासि
ग्रान्वील-पृष्ठांकित-कीर्ति-मूर्तिः ॥ ३२ ॥

असंशयोऽक्षीणपराक्रमस्त्वं
सन्न्यस्तवान् संसृति-बन्धनानि ।
सहस्रधा मोहबलेन किन्तु
विखण्डितं जीवितमस्मदोद्यम् ॥ ३३ ॥

दिवः प्रकाशार्थं तया स्थितोऽसौ
वयं तु सन्देहपदादमुक्ताः ।
श्रद्धेन्द्रियं नास्ति न चापि वीर्यं
स्खलत्पदाः स्मो विचिकित्समानाः ॥ ३४ ॥

भूयिष्ठ-दुःखो भवतोह कश्चित्
 प्राज्ञासनं खिन्नमना निषदय ।
 दुःखानुभावं स्व-वचः-प्रसारे-
 व्यनक्त्युपायांश्च विनोदनार्थम् ॥ ३५ ॥

प्राज्ञोऽपि नो दुःखभरान्न मुक्तः
 कथं वयं स्याम ततो विमुक्ताः ।
 आशास्महे व्याकुलतृष्णयैव
 सौख्यस्य, धैर्यं बहुमन्यमानाः ॥ ३६ ॥

आशास्मदीया न तथा यथा ते
 क्षेत्रेषु नाना व्रजतो वनेषु ।
 स्वैरं स्वनिष्ठामुदितस्य नूनं
 चिर - व्यपेताखिल - संश्रयस्य ॥ ३७ ॥

प्रज्ञा तदासीद्विमला नवा च
 यात्रापि लोकस्य सरित्प्रसन्ना ।
 युगे त्वदीये, विपरीतमस्मिन्
 सर्वं युगे मोहवशेऽस्मदीये ॥ ३८ ॥

अनेक-दिग्भ्रान्त - मनोरथेऽस्मि-
 स्त्वरतुरे कम्पनरोगिणीव ।
 परापतास्मात्सुविदूरमाशु
 विचित्र-रोगाच्च युगान्नवीनात् ॥ ३९ ॥

परेहि कुञ्जेषु वनेषु दूरं
 पराणुदास्मान् सुविविक्तसेवी ।
 आशामजेयां हृदये दधान-
 इच्छायामधृष्यां च शरण्यभूताम् ॥ ४० ॥

नक्तं नुदत् कानन-पत्र-शाखा-
 श्वन्द्र-प्रभा - रोपित - राजताभाः ।
 आविर्भवन् गोचर-भूमि-भागे
 तुषार - सेकोज्ज्वल - पुष्प - हस्तः ॥ ४१ ॥

आकर्णयन् कार्मणकृष्टयेव
 श्रुत्या प्रगीतानि निशा-खगानाम् ।
 विवर्जयास्मत्परितप्त-सङ्गं
 मार्गं च यस्मिन् वयमाचरामः ॥ ४२ ॥
 अस्माभिरासङ्गमवाप्य चित्तं
 सम्पत्स्यते तेऽपि क्षमादपेतम् ।
 गतप्रसादश्च ततस्ततस्त्वं
 सत्त्वक्षयाद् भीरुमनोरथश्च ॥ ४३ ॥
 अथापगच्छेच्चिर-यौवनं ते
 भवेज्जरा-मृत्यु-भयं च भूयः ।
 उदास्स्व नः स्वागतवाक्स्मितेषु
 व्यपेहि दृष्टान्तमिह स्मरामि ॥ ४४ ॥
 धीरो यथा सैन्धव-सार्थवाह-
 स्तूर्यात् प्रभाते यवनोषितेषु ।
 नौशीर्षमाविर्भवदीक्षमाणो
 द्वीपेषु तीरान्त-लतालकान्तम् ॥ ४५ ॥
 द्राक्षासवोदुम्बर-मत्स्य-भारैः
 पोतं समृद्धं यवनेश्वराणाम् ।
 विचित्य कीर्तिर्वितता यदीया
 कल्लोलमालासु महासमुद्रे ॥ ४६ ॥
 अरित्रमादाय पटं प्रसार्य
 नक्तन्दिवं याति ततोऽपसृत्य ।
 भूमध्य-नीलाम्बुधितोऽनुवातं
 महार्णवं भीमरवं प्रतीच्याम् ॥ ४७ ॥
 फेनायमानं च तटं समेत्य
 कादम्बिनी-मण्डित-शैलपादे ।
 पण्यार्थमागामिगणैरुपेये
 निर्वेष्टयेतापि च भाण्डजातम् ॥ ४८ ॥
 × × ×

हेलेन

(एडगर-एलेन-पोस्नाम्नः कविवरस्य)*

रूपं त्वदीयं मनसा विचिन्त्य
स्मरामि वातेरित-धीर-पोतम् ।
द्वीपान्तर-प्रोषित-पान्थवाहं
सुगन्धि-पाथोधि-तले तरन्तम् ॥ १ ॥

हताश-विक्षुब्ध-महाब्धिमध्ये
चिरं मुखश्रीस्तव विभ्रमन्ती ।
दिव्येव गीतिः प्रथयत्यजलं
पुरातनीं कीर्तिमथो विभूतिम् ॥ २ ॥

पश्यामि तत्र प्रतिमा-सरूपां
वातायन-प्रान्तमधिष्ठितां त्वाम् ।
प्रभोज्ज्वलां पाणि-मणि-प्रदोपां
विद्यां स्वधाम्नः समुपागतां ताम् ॥ ३ ॥

× × ×

इनिसफ्री

(डब्लू० बी० येट्सस्य महाकवेः)**

हृदगतमभियास्यन्नन्तरोपं प्रतिष्ठे
सपदि रचयितव्या तत्र काचित्कुटी मे ।
नव नव कुसुमास्थान्पोषयिष्यामि माषान्
मधुकर-मुखरायां वन्य-भूभावनन्यः ॥ १ ॥

* अयं कविवरः कौतुककथालेखकत्वेन प्रसिद्धो यानि विरलानि काव्यानि निबबन्ध,
तेषु लक्ष्यतेऽद्भुतो रचनापरिष्कारो भावसौकुमार्यं च ।

** भायर-देशाभिजनोऽयं महाकविराघुनिकेषु परां प्रसिद्धिं गतः । नानाप्रकारेष्वस्य
काव्येषु भावनिबिडता, सङ्केतबाहुल्यं, तात्त्विकत्वं च लक्ष्यन्ते । प्रसन्नगम्भीरा
विलक्षणा चास्य रीतिः ।

शम-लवमुपलप्स्ये तत्र निष्यन्दतेऽसा-
वुषसि रुचि-वृतायां झिल्लिकानां प्रगीते ।
द्युति-मसृण-निशीथं भाति मध्यन्दिनं च
परभृत-समुदायात्पक्षिणी यत्र सन्ध्या ॥ २ ॥

सपदि जिगमिषा मे तत्र, नक्तन्दिवं च
हृद-तटमुपवेल्लद्वारि-रावं शृणोमि ।
क्वचिदपि पथि यातः कुट्टिमे वा विवर्णे
निभृतमिव हृदि स्वे तद्रुतं भावयामि ॥ ३ ॥

× × ×

विलम्ब-सन्ध्या

(तस्यैव)

विभिन्न-दिग्भ्यः प्रभवन्ति भावाः
प्रवृत्तयश्चैव समानरूपाः ।
सत्त्वादयो यत्र गुणा लसन्ति
सितारुणश्यामलकान्तिभाजः ॥ १ ॥

प्रसादमाविष्कुर्वते निगूढं
प्रभात - वेला - विमलादिगैन्द्रो ।
विषाद-हेतुर्भवति प्रतीची
तुषार-वाष्पेन विवर्णितास्या ॥ २ ॥

उद्दाम-रक्तोत्पलिनी च याम्या
प्रवर्षति प्रोढ-रति-प्रमोदान् ।
भयं च निद्रां च तमोभिभूतां
दिगुत्तरा घोरतरा तनोति ॥ ३ ॥

धिक् ताः प्रवृत्तीर्गुणभाव-भिन्नाः
सर्वा अनाश्वासतया हतास्ताः ।
शृणोमि मायामय-काल-बाहान्
ध्वनत्खुरानुद्धत - केसराश्च ॥ ४ ॥

उपेक्ष्य संसार-भयं निमेषं
 विलोकयेमं त्वयि रक्त-चित्तम् ।
 परस्पराश्लेषमुपेत्य यावत्
 समान-दोले हृदये भवेताम् ॥ ५ ॥

विस्रम्भ-सन्ध्या सघनायमाना
 निमज्जयेत् प्रीति-वियोग-वेलां ।
 विमुक्त-केशी दर-मीलिताक्षी
 प्रियोन्मुखी विस्मर काल-वाहान् ॥ ६ ॥

× × ×

युद्ध-काले विचारः

(तस्यैव)

यावन्नाडी स्फुरति सहसा जीर्णपाषाण-संस्थ-
 स्तद्वेवर्ण्यं मनसि कलयन्नेकदा युद्ध-काले ।
 वाताभुग्न-द्रुम-तल-गतो बुद्धवांस्तावदेव
 भ्रान्तिर्नाना मनुज-गणना, जीवभूतं सदेकम् ॥

× × ×

स्नेहः पापाशङ्कौ

(तस्यैव)

पण्याजीवगणं निजार्थ-निरतं मेघाननीकोद्यतान्
 कुञ्जच्छाय-निलीन-भूषक-रुचो वारस्तुषारानिलान् ।
 दृष्ट्वा भीतिमुपैति मे प्रियजनक्षेमाभिलाषान्मनः
 पापाशङ्कितया हृदि प्रणयिनो गूढा ह्यशब्दा कृपा ॥

× × ×

तव वार्धकम्

(तस्यैव)

यदा काले याते गत-तरुणिमा स्थास्यसि ननु
जरा-स्पृष्टेः केशैरुपहसनि तन्द्रालु-नयना ।
तदा वाच्या मन्दं कविकृतिरियं द्रक्ष्यमि ततो
यथा स्वप्ने साक्षादसितमृदु-कान्ति निज-दृशोः ॥ १ ॥

अनेकेभ्यो रूपं तव रुचिरमाभाद् हास-ललितं
मृषा वा सत्यं वा त्वयि निदधति प्रीतिमितरे ।
परन्त्वेकस्यैव प्रणय-विषयो दुःखकरुण-
स्तवात्मा संसारी भव-गहन-मार्गस्थ-चरणः ॥ २ ॥

अधोदृष्टिर्ध्यायेरनिमिषमुपाङ्गार-निकरे
विषादेन ब्रूयाः स्वगतमिव हा हन्त विरहः ।
स्वयं यातो दूराद्रतिपतिरसौ दिव्य-वसति-
विहारी शृङ्गाणामुडु-निबह-गोपायित-तनुः ॥ ३ ॥

× × ×

मृत्युः

(तस्यैव)

नाशां नैव भयं विदन्ति पशवः
कालेऽन्तिमे तामसाः,
जीवन्तोऽपि मृता भयेन पुरुषा
आशोक-सञ्जीवनाः ।

तुच्छं प्राण-विसर्जनं प्रमिमते
धीरास्तु सत्त्वाधिकाः,
मृत्योर्नास्ति मनो-विकल्प-रचिताद्
बिम्बाद्वि तत्त्वान्तरम् ॥

× × ×

वैजयन्तं प्रति वातपटोत्तोलनम्

(तस्यैव)

न वृद्ध-जन-सेव्योऽयं देशो युव-जनोत्सवः ।
 जराजीर्णयुगोपेक्षी सौन्दर्योल्लास-तत्परः ॥ १ ॥
 सागरः शाभते यत्र रोहितादिशषाकुलः ।
 वसुधामिषभक्ष्याढ्या खग-कूजित-पादपा ॥ २ ॥
 जना विषयिणो यत्र संगीतादिव विस्मृताः ।
 अजर-प्रज्ञया व्यक्तं सत्सोधं क सनातनम् ॥ ३ ॥
 स्थविरः पुरुषो नूनं न तुच्छाद् व्यतिरिच्यते ।
 यथावलम्बितो दण्डाद् जीर्णवस्त्रस्य कञ्चुकः ॥ ४ ॥
 अतुच्छः सोऽथवा यावद् हृदयेनापराजितः ।
 खण्डितं खण्डितं नन्दन्ननित्यतनुवाससः ॥ ५ ॥
 उच्चादुच्चतरं गायन् पाणिभ्यां दत्ततालकः ।
 न गानं महिमानं तु स्वात्मनः परिशीलयन् ॥ ६ ॥
 अथ सिद्धालयं नित्यं यक्षाणामिव वासतः ।
 वैजयन्तं पुरं यामि पवित्रं वसतेरितः ॥ ७ ॥
 मुनयो विभ्राजमाना दिव्ये पूते विभावसौ ।
 भित्ताविव महारत्न-खचित-स्वर्ण-रूपिताः ॥ ८ ॥
 आगच्छत महाभागा वह्नेरावर्तवर्तिनः ।
 आचार्या आत्मनो यूयमान्तरा इव गायनाः ॥ ९ ॥
 विमलीक्रियतां चित्तं वासना-व्याधि-दूषितम् ।
 मुमूर्षु-पशु-देहेऽस्मिन् बद्धमजं तथात्मनि ॥ १० ॥
 शाश्वतं निजलोके मां गृह्णीत च बुधोत्तमाः ।
 प्रकृतेर्यद् विमुच्येय जरामरणबन्धनात् ॥ ११ ॥
 विमुक्तो न ग्रहीष्यामि शरीरं पार्थिवं पुनः ।
 धारयिष्यामि सौवर्णं सुमृष्टं शिल्पिभिः कृतम् ॥ १२ ॥

सम्राडथं यथानघं यवन-द्वीपवासिभिः ।
 निद्रालुरपि बुध्येत यत्प्रभा-चकितः क्षणात् ॥ १३ ॥
 रूपं वा धारयिष्यामि हेमशाखावलम्बितम् ।
 नयनोत्सव-सामग्रीं वैजयन्तनिवासिनाम् ॥ १४ ॥
 अपूर्वं निस्सरेद्गगानं यतो नित्यानुरञ्जकम् ।
 भूत-भव्य-भवद्-भावि-कथा-वाचि सतत्त्वकम् ॥ १५ ॥

× × ×

सैनिकः

(रूपटंकुककविवरस्य)*

देहोऽयं पार्थिवो मे निपतति समरे
 यत्र कुत्रापि देशे
 कुर्यात्तत्क्षेत्र-लेशं प्रणिहित-रजसा
 नूनमांगलीयमेव ।
 यस्याः प्राप्ता महिम्ना जनिरथ रुचिराः
 प्राण-सौभाग्य-भोगाः
 श्लाघ्या सा मातृ-भूमिः सुभग-वन-जला
 चित्र-वातातपा च ॥ १ ॥
 सौख्यं यत्तत्र लब्धं श्रुति-दुशि-मधुरं
 जाग्रता स्वप्नजा वा
 हास्यं सौहार्द-जन्यं शम-भर-हृदयं
 मार्दवं यच्च दृष्टम् ।
 तस्यैवोर्ध्वं मनो मे विगत-मलतया
 नित्य-चित्-स्पन्द-शीलं
 नूनं संस्कार-राशेर्वितरणनिरतं
 कापि देशेऽनृणं स्यात् ॥ २ ॥

× × ×

* अयं कविः प्रथमविश्वयुद्धे हतो देशभक्तिसमार्द्रं चेदं काव्यम् ।

गीतम्

(तस्यैव)

यथा समीरो हृदयं तथा मे
 कचित् पथिप्रान्तगतः समीरः ।
 क्रामत्पदो याति पुनः स्थितो वा
 तत्रैव किञ्चिद् भ्रमयन्नथापि ॥

भ्रमत्यदृश्यः पुरतो नतश्च
 श्रुतिं विधायैति च पृष्ठतोऽपि ।
 विडम्बयन्नेति गभीर-मुद्रा-
 मनन्त-लीला-ललितेषु लोलः ॥

यथा समीरो हृदयं तथा मेऽ-
 प्यनुवृत्तं ते चरणानुसारि ।
 मनोरथानां चिर-संचितानां
 रजः-समुद्घात-परैकवृत्ति ॥

विवर्तयत्तत्प्रपदं विभाति
 नृत्यान्तरे त्वामनुवर्तमानम् ।
 न याति ते लोचन-गोचरत्वं
 प्रतिष्ठसे दूरमुपेक्षयेव ॥

अनुक्रमणी

Si. No.	Name of Poet	Poems	Page
1.	Shakespeare	W. Sonnet-1 रूपोद्धानम् (छाया)	3
2.	„	„ „ -1 „ „	3
3.	„	„ „ -7 अवस्थान्तरम्	4
4.	„	„ „ -18 प्रियं प्रति	4
5.	„	„ „ -29 उपसान्त्वनम्	5
6.	„	„ „ -30 स्मरणम्	5-6
7.	„	„ „ -32 मृत्योरनन्तरम्	6
8.	„	„ „ -57 वियोगः	6-7
9.	„	„ „ -60 परिवर्तनानि	7
10.	„	„ „ -64 कामः कालश्च	8
11.	„	„ „ -65 कालः कामश्च	8-9
12.	„	„ „ -71 मृत्युर्विजयते	9
13.	„	„ „ -73 अगत्त्वरो भावः	10
14.	„	„ „ -94 विरक्तिः	10-11
15.	„	„ „ -97 वियोगः	11-12
16.	„	„ „ -104 शङ्कुच्छाया	12
17.	„	„ „ -105 बिम्बोपासना	12
18.	„	„ „ -106 भाव्यादेशः	13
19.	„	„ „ -109 अपरिवर्त्यः	13-14
20.	„	„ „ -116 सत्या प्रीतिः	14
21.	„	„ „ -148 मनोजन्मान्धता	14-15
22.	„	„ „ -154 मदनः	15
23.	„	„ Madrigal मनोजन्मा	15
24.	„	„ Fidele मृतं प्रति	16
II 25.	Milton, J.	On his blindness- स्वान्धत्वं प्रति	16-17

26.	„ „	L. Allegro	प्रहर्षदेवताह्वानम्	17-20
III 27.	Donne, J.	The Good Morrow	श्वःसुखाशंसा	21
IV 28.	Blake, W.	Tiger, Tiger Burning Bright-	व्याघ्रः	22
V 29.	Words-	My heart leaps up-		
	Worth, W.		इन्द्रधनुः	23
30.	„ „	The Daffodils	पुष्पाणि	23-24
31.	„ „	She was a Phantom of Delight-	आह्लादप्रतिमा	24
32.	„ „	It is a Beauteous Evening-	सन्ध्या	24-25
33.	„ „	The World is too much with us-	व्यवहारासक्तिः	25
34.	„ „	Composed upon Westminster- BRIDGE	प्राभातिकी सुषमा	25
35.	„ „	The Solitary Reaper-	एकाकिनी धान्यलावी	26
36.	„ „	Tintern Abbey	अनुस्मृतिः	27-29
VI 37.	Keats, J.	Ode to A Nightingale-	नक्तंगलगीतम्	29-31
38.	„ „	Ode on A Grecian Ura-	यवनशिल्पिकृता निधानी	31-32
39.	„ „	Ode to Autumn	शरद्गीतम्	33
VII 40.	Shelley, P. B.	To Night	निशा	34
41.	„ „	To	कस्येचित्	35
42.	„ „	Ode to the West Wind-	पश्चिमवातः	35-37
43.	„ „	Adonais	रतिप्रियः	37-40
VIII 44.	Tennyson A.	Break, Break, Break	निपत निपत	40-41
45.	„ „	Tears, Idle Tears-	ते हि नो दिवसा गताः	41

IX 46.	Arnold M	Dover Beach	डोवर-बेला	42
47.	„	„	Scholar Gipsy	परिव्राजकविद्वान् 43-49
X 48.	Poe E. A.	Helen	हेलेन	50
XI 49.	Yeats, W.B.	The Lake Isle of Innisfree	इनिसफ्री	50-51
50.	„	„	He Bids His Beloved Be At Peace	विस्त्रम्भसन्ध्या 51-52
51.	„	„	A Meditation in time of War	युद्धकाले विचारः 52
52.	„	„	The Pity of Love-	स्नेहः पापाशंकी 52
53.	„	„	When You are Old	तव वार्धकम् 53
54.	„	„	Death	मृत्युः 53
55.	„	„	Sailing To Byzantium	वैजयन्तं प्रति 54-55
XII 56.	Rupert Brooke	The Soldier	सैनिकः	55
57.	„	„	Song	गीतम् 56

